

İKTİSAT DERGİSİ

AYLIK DERGİ
HAZİRAN-TEMMUZ 1982
SAYI 211-212
100 LİRA

BÜYÜMENİN SOSYOLOJİSİ

Çetin Altan
Toktamış Ateş
Mübeccel Kıray
Kemal Kurtuluş
Şerif Mardin
Zafer Toprak

kazanmak
kadar onu
değerlendirebilmekte
önemlidir.

T.C. ZİRAAT BANKASI

İKTİSAT DERGİSİ

AYLIK DERGİ
HAZİRAN -
TEMMUZ 1982
SAYI 211 - 212
100 LİRA

İ.Ü.İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayın Organıdır

Sahibi

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Şeref Özgencil

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Ahmet C. Özkan

ABONE KOŞULLARI

6 aylık 600 TL 1 yıllık 1200 TL

REKLAM TARİFESİ

Arka Kapak 25 bin TL

Kapak içleri 20 bin TL

İç sayfalar (tam) 15 bin TL

YÖNETİM YERİ

Cumhuriyet Cad. No: 27/6 Taksim
İstanbul

Tel: 49 89 03 - 44 04 36 - 45 17 52

Dergideki yazılar kaynak gösterile-
rek yayınlanabilir.

Basıldığı Yer

YENİLİK BASIMEVİ

Tel: 43 55 72

İÇİNDEKİLER :

GÖRÜŞME 4

Mübeccel KIRAY

AÇIK OTURUM 16

Cetin ALTAN

Şerif MARDİN

MAKALELER

Unutulan Kongre : 1948
Türkiye İktisat Kongresi 37

Kitle Psikolojisi ve
İktisadi Kalkınma 43

Uluslararası Pazarlama 47

38.

kurulus yıldönümünde Yapı Kredi'den...

HİZMET BEYANNAMESİ.

1 Kurulduğu günden bu yana tasarrufu ödüllendirmeyi ilke edinmiş Yapı Kredi, 38. hizmet yılında, kendisini bugünlere erıştiren Türk tasarruf sahibine, şükran borcunu, en parlak biçimde ödeme azmindedir:

- Daha üstün, daha yaygın hizmetle...
- Geleneksel Yapı Kredi güvencesiyle...
- En yüksek faizle...

2 Tasarrufu ister küçük olsun, ister büyük, her tasarruf sahibi bilgili, saygılı hizmeti Yapı Kredi'de bulacaktır.

3 Ölçsüz bir faiz ve vaad savaşının hüküm sürdüğü finans sektörümüzde, "güvenlik" kavramı, hiçbir zaman, bugün olduğu kadar büyük önem kazanmamıştır.

Bu olgu karşısında Yapı Kredi: 38 yıllık geçmişi boyunca olduğu gibi, bundan böyle de, "tasarrufların güvenlik mercii" olmaya devam edecektir.

4 Güvenliğin yanısıra, sistemli ve tutarlı bir bankacılığın en yüksek faizi Yapı Kredi'den gelecektir.

5 Yapı Kredi, her zaman tasarruf sahibinin en güvenilir bilgi ve haber kaynağı olarak kalacaktır.

6 Mesnetsiz vaadlerle ya da rakibi kötileyerek başarı kazanmaya asla tevessül etmeyecektir.

Çağdaş bankacılığımızın kurucusu ve yenilikler önderi Yapı Kredi, yepyeni hizmetler sunmaya hazırlanmaktadır.

Gene Yapı Kredi'yi izleyin.

Gene Yapı Kredi'den bekleyin.

**YAPI ve KREDİ
BANKASI**

"hizmette sınır yoktur"

İKTİSAT DERGİSİ'nden

Türkiye 1950'lerden bu yana büyük bir toplumsal değişme yaşadı. Bugün nüfusun yüzde 50'si kırsal yörede yüzde 50'si şehirlerde yaşamaktadır.

Ciddi bir bunalım dönemi geride kalmış, yeniden büyümenin yolları tartışılırken bunun toplumun diğer düzeylerinde etkilerinin ne olacağını, geçmişteki biçimlerini ve gelecekte olabilecekleri saptamaya çalıştık.

Yaz dönemine girmemiz nedeniyle Haziran - Temmuz ve Ağustos - Eylül sayılarını birlikte çıkartmayı düşündük. Yayın yönetmenimiz Alp Orçun yeni bir göreve geçmesi nedeniyle dergimizden ayrılmıştır. Yeni görevinde başarılar diler, katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Derginin yönetimini, Mezunlar Cemiyeti Yönetim Kurulu üstlenmiştir. Önümüzdeki sayıyı «İktisat Eğitimi» konusuna ayırmış bulunuyoruz.

Yazı ve eleştirilerinizi beklediğimizi hatırlatarak saygılar sunarız.

GÖRÜŞME

Mübeccel KIRAY *

ÖZKAN : Sayın Kıray, Türkiye'nin sosyal yapısı, ekonomik kalkınma açısından elverişli bir ortam hazırlamakta mıdır? Bugün feodal yapının fikri ve maddi özellikleri ne durumdadır, karşılıklı etkileşim, yani değişme sorunları içerisinde eski yapıyla yeni gelişen yapı arasında nasıl bir ilişki vardır?

KIRAY : Türkiye'nin sanayi toplumu olma yolunun yarısına geldiği söylenebilir. Hangi enternasyonal göstergely alırsanız alın bun u görürsünüz. Nüfusun yüzde 50'si kırsal yörede, yüzde 50'si şehirde. Artı, kırsal yöredeki yüzde 50'nin de büyük bir kısmı tarımda değil. Bu da gelişmeyi tabii birkaç adım ileriye götürüyor. İşte elektrik enerjisi bilmem su kadar fazla tüketilmeye başlandı, yollarımız şu kadar arttı vs. Bu, bildi-

ğimiz Birleşmiş Milletler'in kullandığı göstergeler. Ama en önemlisi, zannederim Türkiye'deki nüfusun oturduğu yer kadar önemli olan yönü, çalışma düzeninin değişmesi, yani başka kelimelerle söylersek, meslek yapısının ve çalışma düzeninin değişmesi gösterilebilir. Çünkü sanayi öncesi toplumunun en bariz vasfı, hangi türde olursa olsun, çeşitleri var bunun, ister eski Hindistan'daki kast sistemini alın, ister Osmanlı'yı, ister Kuzeybatı Avrupa'yı, nüfusunun yüzde 90'ı genelde mutlaka çok basit teknolojiyle tarımda çalışır. Ondan sonra bunun yüzde 2-3 kadarı, bu tarımda çalışanların artı ürününü kontrol eder ve bir tür beylik, lordluk vs. geliştirir. Arada da esnaf, zanaatkar vardır. Tarımsa olmayan üretimi ve şehrin hayatının bir yönünü geliştirir. Şimdi değişme başladığı zaman, her yerde bu kırsal basit teknolojiyle kırsal yörede tarım

* Prof. Dr. İ.İ.T.İ.A:

üretimi yapan ve kısaca adına köylü dedğimiz, bu serf olur, yok bilmem kastın bir türlü sür, o farketmez, ama basit teknolojiyle kırsal yörede üretimi gerçekleştiren yüzde 90 nüfusun bu üretim düzeninden ki bu aynı zamanda bir hayat tarzıdır, bu hayat tarzından çıkmaya başlaması demektir. Bu kendiliğinden olduğu gibi başka, dışarıdan gelen faktörlerle de olur. Türkiye gibi bir memlekette bu bildiğimiz gibi dışarının zorlamasıyla olmasa bile, dışarıyla etkileşimle oldu. Batıda bu basit teknolojinin değişmesi 13. yüzyıllarda başlayıp en büyük aşamasına 17-18. yüzyıllarda yapıp, 19. yüzyıla dayandığı zaman, Türkiye hâlâ öküz, saban, kağı, yaba ve o seviyedeki kırsal hayatı yaşamaya devam ediyordu. Değişme dış, etkileşimle batıdan gelmiştir başlangıçta. Ondan sonra kendi kendine hız kazanmıştır. Tabii bunun siyasi etkileşim yönleri var, sanat etkileşim yönleri var, fikir hayatı etkileşim yönleri var. Ama en tayin edici olan ve böyle işi ta kökünden söküp çıkaran şey, bu basit teknolojiyle tarım yapan yüzde 90 nüfusun hayatının değişmeye başlamasıdır. Ve bu başlama 19. yüzyılda oldu Türkiye'de. İşin ilginç tarafı odur ki tarımda düzen değişmeden, tarımda teknoloji, üretilen mal vs. değişmeden üretilen mal piyasası çıkarıldı, ticarileşti. Halbuki Batıda önce üretim artmıştı, bazı teknikler değişip, bu üretim artışının pazarlanması hem beylere, hem köylülere değişik bir hayat tarzı getirmişti. Bizde bu dışarının talebiyle buğday, bakliyat vs. dışarı satılmaya başlayınca, Osmanlı köylüleri, ellerindeki ürünü, basit teknolojiyle üretilmiş ürünü vergi olarak

Osmanlıya vereceklerine, meta olarak Avrupalıya satmayı yeğlediler. Şartlar öyle gelişti o aşamada ve o aşamadan sonra da Osmanlı bir kere daha devlet olma niteliğini doğru dürtüst gerçekleştiremedi. Bildiğiniz siyasal bunalımlar birbiri peşi sıra geldi, çeşit çeşit fikirsell akımlarla beraber. Ama ne var ki, 1923 senesinde milli mücadele bittiği zaman Türkiye'de, sahillerdeki verimli ovalarda, bizim genelde köylü dedğimiz, ama aslında malını meta olarak sattığı için artık çiftçileşmiş olan bir köylü zümre vardı. Ama üretimi çok düşüktü. Çünkü asıl büyük aşamayı yapmamıştı. Yani tarımsal üretimi çoğaltma yönüne gitmemişti. Böylece Türkiye Kuzeybatı Avrupanın tersine diyebileceğimiz şekilde evvela üretimini artırıp sonra düzenini değiştirmek yerine, tersine üretimini hiç artırmadan batıyla ilişkiler yüzünden konumunu değiştirip, köylülerin çiftçileşmesi, beylerin kaybolması, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması gibi bazı toplumsal hadiselerle karşılaştı. Ama en altına baktığımız zaman, yani nüfusun yüzde 90 ı köylü, yüzde 10 şehirlerde bey veya esnaf, zanaatkar.

ÖZKAN : Bu dağılımın değişimi zaman içinde ne yönde gelişmiştir, Cumhuriyetin başından beri modernleşmeye yönelik olduğu belirtilen devlet politikalarının bunda rolü ne olmuştur?

KIRAY : Köylü önemli oranda çiftçileşmeye doğru yönelmiş, fakat bir türlü hakiki şehirle ilişkisini, beyle ilişkisini başka türlü bir hale getirememiş. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu yeni düzenin kurulması için yukarıdan aşağıya

yeni politikalar sağanıyordu. Bu köylü nasıl değişebilir? Ama yalnız kırsal ürün meselelerini halletmekle de yahut köylü meselelerini halletmekle de bir yere varılmaz. Sanayi, ulaşım, ticaret vesaireyi de kontrol etmek lazım. İşte Atatürk'ün devletçi politikaları yahut 1930'ların devletçi politikalarıyla 2. Dünya Harbine girdik. Gene bir duraklama devresi. Fakat aslında Türkiye'nin hakikaten kağının veya sabanın bulunmasından ve tarımda kullanılmasından beri hakiki büyük kökten değişmeyi geçirdiği devre 2. Dünya Harbinden sonra Türkiye'ye traktörün yani yeni tarım teknolojisinin girmesiyle oldu. Bu girdiği zaman artık köylü üretimini arttırdı da mı pazara açıldı, artırmadan mı açıldı, bu üretim tarzı eski bir köylü tarzı mıdır, yeni bir çiftlik tarzı mıdır, bu münakaşaların hepsi bitti. Bitmesi gerekirdi. Harp ekonomisinden, barış ekonomisine geçerken büyük kredi yardımları vesaireyle dünya şartları içinde Türkiye'ye hiç ummadığı kadar çabuk ve hızlı, çok, derine giden bir tarzda tarım teknolojisi girdi. Neolitikten beri değişmeyen bir şey, nüfusun yüzde 90'ının hayat tarzını ııkına sıkına, 19. yüzyıldan beri değişti mi, değişmedi mi diye münakaşaları yapılan şey 1950'den sonra inanılmaz bir tarzda patladı. Ve biliyorsunuz bugün yarım milyondan fazla traktör var Türkiye'de. Bu bir sembol, yani sadece traktöre bağlamak istemiyorum hadiseyi. Fakat bütün kırsal hayatın, ki bu işte sanayi öncesi toplumunun nüfusunun yüzde 90'ının hayatıdır, kökten değişmesini sürdürüp götürüyor. Ve öyle oluyor ki, her yeni, daha iyi üretim, daha fazla üretim, daha az emekle üre-

tim demektir. Ve bu mahsul çoğalmasına, zenginleşmesine, dışarıyla ilişkileri artmasına, her seviyede; ister fikir seviyesinde, ister pazar seviyesinde, ister teknoloji seviyesinde olsun, çoğulcu bir toplum düzeni ortaya çıkmasına yolaçar bunun siyasal yansımaları ve sonuçları da vardır. Bu yeniliklerin ne önüne geçilebilir ne olmasın denebilir. Girdiği dakikada da topraktan insan koparır, nüfus koparır.

Topraktan kopan nüfus toprakta kalamaz, kırdan kalamaz. Şehirlere gelecek. Neolitikten beri geçirdiği Anadolu'nun en kökten değişikliktir ve «irreversible'dir» geri döndürülemez bir değişikliktir.

ÖZKAN : Tarımdaki kapitalleşmenin köyden kente göçü hızlandırmasının sosyal ve ekonomik alandaki sonuçları ne olmuştur?

KIRAY : Kuzeybatı Avrupa, 13. yüzyılda ilk defa saban ve kağı gibi şeyleri bırakmış. Ta 19. yüzyıla kadar gıdım gıdım, işleye işleye, mücevher gibi işleye işleye köylüstünü topraktan almış ve sanayi toplumunun üyesi yapmış. Bütün değer sistemleri, siyaset yapısı vs. dahil.

Türkiye'de peki nasıl oluyor? Şehirlerdeki kontrol edici durumda olan nüfus, yüzde 10 hatta yüzde 10'unda yüzde 2'si, 200 sene O batının bu gelişmesiyle mücadele ede ede kaybetmiş. Ondan sonra böyle küçük bir yerde kalmışız ve birden bire kendiliğinden oluvermiş. 1950'de olan hadise, 1850 lerde Osmanlıların düşünmeyi, tahayyül

değil yani herhalde rüya görüyö-
ruz yahut başka bir yerdeyiz falan
gibi düşünceikleri bir haldi. Hiç
bir zaman bu köylü-bey ilişkisinin
çözümünü böyle düşünmedi. Ka-
lan yüzde 50 artık köylü değildir.
Kırsal alanda kalan yüzde 50. Tür-
kiye'nin içinde bulunduğu şartlar
arasında önce pazar içi mal üre-
ten, ondan sonra kitle ulaşım ve
haberleşme yollarıyla merkezlere
bağlanmış, tarım dışı çevrelere
bağlanmış, bunun içinde seçenek-
lerini yapan, artı, kendisine has
bütün yaşam, düşünüş ve bunu
ifade ediş tarzlarını yani hayat
seviyesini değiştiren, radyo tele-
vizyon vesaireyle başka türlü bağ-
lantılar yaptığı kadar, şehirlerde
yaşatılmaya çalıştırılmasının ter-
sine, tek sesli müziğini, tek örgülü
örtüsünü vesairesini bırakan, mü-
temadiyen yeni bir düzeye girme-
ye başlayan, girmekte de epeyce
yol almış olan bir kesim. Tabii,
bütün bu söylediklerim aslında
yalnız Türkiye için değil, bütün bu
tarıma dayalı toplumların dışarı
açılmasıyla, sanayileşmesiyle ilgili
şeyler. Yakın doğu toplumu olarak
ve bir müslüman toplumu olarak
Türkiye'nin kırsal yöresinin en
önemli yönü aslında fatalist bir
dinsel inanç değildir, pragmatik
bir inançtır. Bir izlenimimi anlat-
mak isterim. Adana'da 1965 yılla-
rında bir araştırma yapmıştım.
Biz orada bazı şeyleri gözlemlemek
fırsatını bulmuştuk. Faiz yaram
mı? Aileyi mahvetmiyorsa değildir.
Duvarlara resim asmak günah mı?
Askerdeki oğlumun resmiyse, kı-
zımın gelinlik resmiyse niye olsun.
Yani tam sirkülarizasyon, gördü-
ğünüz gibi. Makina kullanmak gü-
nah mı? Ömrümde bir kere köy-
den atılma tehlikesiyle karşılaştım
bu soruyu sorduğum zaman.

Hoca dediler siz bizi deli mi zan-
nediyorsunuz yoksa aptal mı zan-
nediyorsunuz. Çok da iyi karşılan-
mıştım. Yok canım soruyurum. Ne
ki, 19. yüzyılda makina günahtı.
Yani bu çok doğru bir şey. Köy-
lülere ben makinanın 19. yüzyılda
günah olduğunu anlatamadım ko-
nuştüğüm kimselere. Ondan sonra
Alkol günah mıdır? Evet ama hep
içeriz. Ben işte bu verilerin daha
sistemli bir tarzda münakaşaları-
nı Kahire'de, Kahire Amerikan Ü-
niversitesinde bir grup, öğrenciye
konferans veriyordum. Bitti ko-
nuşmam. Çocuklardan biri kalktı
siz belki bizim köylerimizi gezdi-
niz dedi. Bizim köylülerimizin böy-
le fanatik olmadıklarını ama gün-
lük hayata uyum yaptıklarını gör-
dünüz. Aslında Anadolu köylüsü
fanatiktir. Fanatik olmayan köylü
Mısır köylüsüdür dedi. Eminim
ben bu konuşmayı Irak'da yap-
saydım aynı reaksiyonu alacaktım.
Günlük yaşama girdiğimiz zaman
kim makinanın günah olduğunu
söyleyebilir. Kim bugün resmin
günah olduğunu, suretin günah ol-
duğunu söyleyebilir. Bu akıllarına
gelmiyor. Ben söylersem akılları-
na geliyor. Ondan sonra da siz bi-
zi deli mi zannediyorsunuz allah-
aşkına diyorlar. Ama bu bir değış-
medir. Eminim ben bu köylere
eğer, 19'uncu, 18'inci yüzyılda gi-
dilmiş olsaydı, bir televizyon ek-
ranı gösterilseydi ya sihirbaz de-
necekti ya büyük bir din günah-
kârı denecekti. Değışmeyi hisset-
miyoruz. Sanki bugün olanlar, her
zamanki dinmiş gibi geliyor. Ha-
yır bugün yaşanan din her zaman
yaşanan din değildi. Bu da değış-
yor. Yani bu tarafı da değışiyor.
hadisenin. Ama ne var ki, bu se-
fer de yeni dinsel değıerler çıkıyor
ortaya. Mesela hiç eskiden olma-

yan bir şey, çoğulcu bir toplum yapısının ortaya çıkmasıyla beraber, işte tüccarı çiftçisi yok bilmem aracı, bankacısı, gazetecisi, okulu, öğretmeni vs. Bakıyorsunuz siyasal yapıda yeni çoğulcu bir dinsel yön çıkıyor. 1200 senelik bir hakikatmış gibi bu sefer onun üzerinde duruyorlar. Hayır yeni bir gelişmedir. Kendisine göre yeniden tefsir ediyor durumu. Pekala, bugün en kapalı kırsal yöre dahi artık kapalı kalmış değildir. Ama ne var ki, değişmelerin her yönü bugünkü çoğulcu iletişim, etkileşim düzeni içerisinde yeniden yorumlanmakta ve bunların bazıları sanki eskiden beri böyleymiş gibi kabul edilip eski diye müdafaa edilmekte, bazıları da, canım herşey değişiyor, onlar da değişti, başka şeylere bakalım diye, onlarda yeni diye müdafaa ediyor. Habuki ikisi de yeni. Bunun üstünde ısrarla durmak isterim. Şehre gelmek istiyorum. Yani tarımsal üretimin yapıldığı çevrelerin dışında hatta o çevrelerde dahi şimdi bambaşka bir nüfus çıktı. Bu nüfus yapısı ki ben ona meslek yapısı diyeyim eskiden bundan 50 sene evvelde çok azdı bundan 200 sene evvelde düşünilemezdi bile. Bunların iki tanesi çok önemli. Bütün Avrupa tarihinin de getirdiği gibi birisi son derece ayrıntılı ve fakat aynı zamanda birbiriyle bağımlı çalışma zorunluluğu getiren bir iş bölümü sistemi içindeki üretim, yani fabrika düzeni vs. Buradaki, şimdi çok önemli olan mesele bağımlı ve ihtisaslaşmış olmadır. Hem uzmanlaşmış, yani bir vidanın nasıl sıkılacağını bile bir uzmanlaşması var. Bazısı 3 saatte öğreniliyor, bazısı televizyon tüpünün imali gibi 100 senede öğreniliyor. Ama

ne var ki, bunun ikisi de uzmanlaşmış iştir. Ve bir televizyonun ortaya gelebilmesi için bunun ikisinin de yapılması, birbirine bağımlı olarak yapılması lazımdır. Ne köylülüğün tarım üretimi ne köylülükle aynı zamanda yaşamış olan zanaatkar ve esnaflığın kendisine bağlı, canım istediği zaman dükkanı kapatırım, canım istediği zaman kalfaya gösteririm, canım istediği zaman çırağı eve gönderirim diyen düzenin dışındadır. Hatta devlet düzeninin bile dışındadır. Devlet düzeni de şimdi tam bir ihtisaslaşmış yapı içinde, eski lord bürokratlar dediğim benim, Osmanlı'nın devlet idaresini elinde tutanları, Osmanlı'nın lordlarıydı, beyleriydi ve bu beyler kendileri karar verip kendileri tatbik ederlerdi. Halbuki bugünkü devlet artık lord değildir. Bugünkü teknik uzmandır. Herkes birbirine bağımlı çalışır ve bunlar işlediği zaman tamam da işlemediği zaman değiştirilir. Bununla şehirde çok değişmiştir. Birbirine bağımlı ihtisaslaşmış işler yapan iki büyük grub var. Birisi, Amerikan sosyolojisinin tabiri burda çok uygun, örgütler içerisinde çalışmanın koordinasyonunun yürütmesini sağlayan, idaresini, yönetimini, eşgüdümünü ve devamlılığını sağlayan beyaz yakalılar dediğimiz memurlar, bir de fiilen çeşitli ihtisaslaşma derecelerinde üretimi gerçekleştirenler. Kalifiye işçisinden nükleer fizikçisine kadar giden, arada çeşitli mühendislik kademeleri olan düzenler. Bu ikisi tekrar birbirine bağlı. Bu gruplar şehir nüfusu dediğimiz gruplardır. Ve gelişmiş toplumlarda bunlar nerdeyse toplumun bütünü gibidirler. Devlet bile bunun bir parçasıymış gibi çalışır. Yalnız bizim gibi mem-

leketlerde kendi bilgisi içersinde kendi işletmesinde tek adam olarak çalışıp kızını oğlunu nasıl örgütleyeceğini düşünen köylü şehre geldiği zaman, 2. Dünya Harbi sonu barış ekonomisinin açılmasındaki büyük traktör, büyük malzeme yığılmasını tarımdaki gibi yaşıyamadı. Zaten daha da çok örgütleşme gerekti. Şehirdeki müteakabil yani köydeki işletmelerin çiftlikleşmesinin müteakabili olan büyük işletmeler, büyük fabrikalar, büyük şirketler haline çabuk gelemeyen bir, gelenler buradaki ihtisaslaşmış işgücü haline çabuk gelemeyenler ki. Yani oradaki iki uyumsuzluk birarada gider. Bu gelenler örgütlere veya fabrikalara entegre olamadıkları, emilemedikleri zaman, bunların dışında kendi kendilerine bir geçim sağlamak yolunu tuttular.

ÖZKAN : Sayın Kıray sanırım enformel sektöre değineceksiniz, bunun çıkış nedenleri tesadüfi midir, yoksa başka nedenleri var mı?

KIRAY : Az gelişmiş memleketlerin örgütsel gelişmesi ortaya çıkarken yani bir yönde fabrikalar, bir yönde şirketler gelişirken, serbest pazar ekonomisinde geliştiği için birbiriyle ilişkisi az olarak, koordinasyonu az olarak gelişir. Mütemadiyen ortada yapılmamış işler kalır. Bu yapılmamış işleri, kırdan göçmüş eski köylü kendi kişisel minik girişimiyle gözenekleri altından doldurur. Bu doldurmalar enformel sektör diyoruz. Ve ekonomiyi gelişmeye devam ettiği için, işte Brezilya'da bizim gibi Arjantin de falan. Ama hep tutarsız geliyor. Yani koordinas-

yonu eksik geliyor. Eksik geliştiği kadar, mütemadiyen enformel sektöre iş çıkıyor. Ama bu son derece az üretimi olan, son derece güvencesiz, az gelir ve az ihtisaslaşma isteyen bir iş. Ekonomi geliştikçe, böyle koordine olmadan, birbiriyle eşgüdümüne girmeden geliştiği kadar hem imalat bakımından hem örgütleşme yönünden açıklar bırakır. Bu açıklar mütemadiyen bu yeni gelenler tarafından doldurulur. İlginçtir, buna misal vermek çok kolay. Otomotiv sanayii gelişti. Orta sınıfa sattık bu şeyleri. O şeylere girmiyorum, hani politika, orta sınıf almalı mıydı, almalı mıydı. Ama ne var, hem otomotiv sanayini geliştiriyorsunuz hem de orta tabakaya bunu aldırıyorsunuz. İki yön açıktır kalıyor. Biri orta tabaka arabayı alabiliyor, zar zor benzini de ödeyebiliyor, fakat temizliği vesaire için yapabileceği hiç bir şey yok. Öbür taraftan petrol şirketleri var. Onlar da servis istasyonları açıyorlar. Bunlar, gereği kadar mücehhez değil ve bu arabaları satın alanların kullanabileceği ucuzlukta servis getiremiyor. Peki ne oluyor? Eline bir plastik kova alan, bir sünger alan temizliyelim abi diye geliyor. Nerede küçük bir park yeri, adamın biri geçiriyor kasketi başına, belediye meclisiye vız gelir diyor. Ben burada kâhyayım... Sizden parayı alıyor. Bir servis de veriyor. Yani halka açık seçik bir servis veriyor. Ama bu enformel bir sektördür. Peki bu enformel sektör nasıl çıkmıştır ortaya? Yalnız köyden gelenlerin ihtisas sahibi olmamaları vs. değil, aynı zamanda gelişen tür ekonominin arada boşluklar bırakmasından doğuyor.

ÖZKAN : Bu da herhalde Ku-

zeyyatı Avrupa'nın 300 senede geçirdiği sanayileşme sürecini 50 yıla şğıdırmaya çalışmanın sonucu...

KIRAY : Tabii. Fiilen sanayi tipi üretime geçmenin hemen paraleli örgütsel gelişmedir. Yani eğer fabrikanız varsa, bankanız da vardır. Eğer yolunuz varsa mutlaka bir taşımacılık şirketiniz de vardır. Dolayısıyla şirketler, örgütsel gelişmeler sanayi gelişmelerle beraber gider ve bunlar birbirleriyle bağlı. Beyaz yakalıların artış hızıyla aynıdır.

19. asırda evvela mavi yakalılar son derece hızla arttı, Batıda. 1930'lardan beri beyaz yakalıları mavi yakalıları aştı, rakkam olarak. Ama aynı tür rutin iş yapıyorlar, hatta makina kullanıyorlar. Sağolsun International Business Machines değil mi IBM makinaları. Bilgi üretmekle mal üretmek arasında çok az fark kaldı. Dolayısıyla bizim gibi olan, gelişen bir memlekette batıdaki 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar olan açıklık yani boşluk yok. Beyaz yakalılarla mavi yakalıları aynı hızla geliştiriyor şimdi bizde. Batıda halbuki ikisi iki ayrı zamanda gelişti. Dolayısıyla şehirlerimizde bugün bir yönden beyaz yakalıları geliştiriyor, bir yönden mavi yakalıları geliştiriyor. Fakat bu gelişmenin özelliğinden dolayı birçok da enformel sektör mensubu var. Bu enformel sektör bizim gibi memleketlerin şehirlerinin göze çarpan özelliği oluyor. Bu, daha önce sanayileşmiş memleketlerde yok. Bunlar gezer yüzer faaliyetler oluyorlar. Belirli bir mekanları yok, belirli bir zamanları yok. İçine giren ve çıkan kişilere büyük kolaylık sağlıyorlar. Konutları buna uygun, genellikle

işte, parası olduğu zaman gecekondunu yapıyor, parası olmadığı zaman üstünü bile açık bırakıp içine girip oturuyor, parası geldiği zaman tekrar tamamlıyor. Ama ne var ki bunlar giderek tekrar örgütlü sektörlerle, yani beyaz yakalı ve mavi yakalı sektörlerle giriyorlar. Son yapılan araştırmalar mesela Tansu Şenyapılı'nın Ortadoğu'da yaptığı araştırmalar hem Ankara'da hem İstanbul'da, mesela gecekondu bölgelerinde bile artık marjinal sektörün yüzde 25 civarında olduğunu gösteriyor. Şehrin bütününe alırsanız tabii bu çok daha az olacak. Gelişen bir toplum yapısına ulaştığınız zaman iletişiminiz, taşımacılığınız vs. de buna göre gelişiyor. Fikir veya değer sistemleri bakımından aldığınız zaman tabii aynı şeyi, sanatta da görüyorsunuz. Bir tarafta örgütlü sanat geliştiriyor, çok sesli müziğe gidiyorsunuz, Öylemi söylensin, böyle mi söylensin varyasyonları çıkıyor. Bizim seçtiğimiz tür değişme modelinde ticaret son derece önemli bir şey. Yani sanat da bir hizmet ve bunun karşılığında bir gelir var. Bunun en çok özletlendiği böyle distile hale getirdiği yer gazinolarımız. Yahut yılbaşı geceleri televizyonumuz. Peki ne yapıyorlar? Gıdım gıdım. 3 dakika halk sanatı, 5 dakika Türk halk sanat müziği, 6 dakika komedi. Ne olduğu belli olmayan. Biz de şimdi iyi komedi yok çünkü bu geçiş devresinde neyle alay edeceğimizi bilmiyoruz. Alay etmeyi olumlu kullanıyorum. Güllüncü taraflarını bulup çıkartacak tarzda bir şey getirmiyor. 3 dakika çigan müziği, 5 dakika batı müziği vs.... anlıyorsunuz ne demek istediğimi. Yani ticaret söz konusu olduğu zaman sanatı bir servis olarak al-

duğumuz zaman da bunların hepsini birden veriyor. Çoğulcu toplumun siyaset yapısı da buna uygun. Şunu söylemek isterim, bütün çalkantılarına rağmen siyaset yapımız çoğulcu yapıyı yansıtıyor. İşte parlamento işledi, işlemedi. Tamam işledi işlemedi her şey oldu pekala, ama yeniden bir düzenlemeye girebilmek için, bir sosyolog olarak benim için son derece ilginçti. Bir Danışma Meclisi kuruldu. Danışma Meclisinin homojen olması yani hem yaş bakımından hem tecrübe bakımından hem fikir bakımından aşağı yukarı benzer kişiler olması için çok özel gayret sarfettik. Ona rağmen, Danışma Meclisinin 3. ayında gruplaştılar ve memleketin çoğulcu yapısını bir dereceye kadar yansıtır hale geldiler. Şimdi eğer böyle bir çoğulcu bir yapımız varsa ve geçiş halinde ise bunun önüne geçemezsiniz.

ÖZKAN : Türkiye'de ekonomik kalkınmaya elverişli bir sosyal yapının oluşmasında devlet müdahalelerinin etkileri ne olmaktadır?

KIRAY : Gelişmenin devlet yönü son derece önemli. Türkiye'de de ekstra önemli, çünkü Osmanlı döneminde köylü bey ilişkilerinde beyler her zaman devletti. Yani Batıda her zaman devlet değildi, Hindistanda her zaman devlet değildi, Japonya'da her zaman devlet değildi fakat Türkiye'de lordlar ve devlet aynilemişti. Aynı kimselerdi. Dolayısıyla devlet ve köylü ilişkisi, lord bey, köylü ilişkisi gibi doğaldı bundan önceki toplum yapımız için. O yapı değişmeye başladığında, önce devlet bürokrasisinin değişmesi gerekti. Büyük çalkalanmalarla geldiğimiz

için, devlet bürokrasisinin önce beyler olmadığı, sonra da, kapitalist bir düzen yani kâra dönük işletmeler meselesi olarak geliştiğimiz için de burjuvazi dediğimiz yani ekonomik ve siyasal hayatta karar veren kişiler olan kimselelerin devlet olmadığını anlayana kadar çok zaman geçti. Hala da tam bulmuş değiliz. Çünkü tam oraya gelmiş değiliz. Ama açık, Osmanlı devresindeki beylerin devlet olması yahut Cumhuriyetin ilk aşamalarındaki karışık yapımızdaki kapitalist karar vericilerin devlet bürokrasisi olup olmadıkları meselesi bugünlere kadar sürüklendi geldi. Ve tabii kâra dönük bir pazar ekonomisi olarak Türkiye ekonomisi hala çok zayıf ve dışa bağımlı. Dışa bağımlı olduğu için de, gelişme aşamalarında mütemadiyen tökezlemeler oluyor. O zamanlarda tek kişinin kararlarındansa, daha çok kişinin kararları demek olan devlet kararları çok önemli şeyler oluyor. Ve dolayısıyla devlet müdahale etmeden, ekonomiyi pek yürütmek imkânı olmuyor. İsterseniz bunu devletin para politikası olarak alın, isterseniz sanayileşme politikası olarak alın, isterseniz genel planlama politikası olarak alın ne kadar karışmasın denirse densin, çok küçük zaman fasılları sonunda karışmasın diyenlerin aman gelin mutlaka karışın, yani hep beraber oturun siz de hakem olun, beraber bir çözüm bulalım diyeceği muhakkak. Onun için ben sosyolog olarak toplumun dışına çıkıp da baktığım zaman aman karışmayın dedikleri devreye geldik, 3 gün sonra aman karışın diyecekleri devreye geleceğiz diye bekliyorum. Olmadan olmaz. Zayıf bir pazar ekonomisidir, dışarı bağımlıdır ve mutlaka devlet

müdahale edecektir. Hem devlet müdahale etmesin diyenler bile bunu hemen isteyeceklerdir. Ama ne var ki herkesin toplum bilinci veya iktisat birimcisi olmasını bekeyemeyiz. Büyük sanayici, büyük tüccar büyük vs. yahut küçük farketmez, etsin etmesin derken kendi küçük dünyasından bakıyor. Çok küçük bir dünyasından bakıyor. Ve o çok küçük dünyada üstelik çok küçük zaman birimlerinden bakıyor. Kendi girişimi için bile çok küçük zaman biriminden bakıyor. Biraz daha geniş açıdan ve biraz daha büyük bir zaman biriminden baksa, onların buna istemiyecekleri muhakkak. Ama hayat böyle gidiyor yani çocuklarda 5 yaşında ille şeker isterim diye tutturuyorlar, n'apalım yani. Bu böyle gidiyor.

Bu anlamda vurgulamak isteyeceğim ikinci şey devlet müdahalesi kaçınılmazdır. Ama bir teknisyen olarak müdahale edecek, büyük çapta ve büyük çerçeveli olarak müdahale edecek. Pazar ekonomisini seçtiğimize göre zaman zaman müdahale etmesin sözleri gelecek, çok kısa zamanlarda tekrar müdahale edecek.

Mütemadiyen tarım pazara dönük hale gelecek, daha ileri teknoloji kullanacak, topraktan nüfus kopacak, ta ki bugün insanlığın elinde bulunan teknolojiye göre onda birdir. Yani bir kişinin çalışmasıyla on kişi gıda kaynağı bulabilir. Ama tabii Türkiye burada değil. Diyelim ki bu yüzde 25, yüzde 30-33'lere ininceye kadar olacak. Yüzde 50'si olduğuna göre daha bizim bu yüzde 25-25'inin topraktan kopması için geçen zaman içinde hala büyük şehirlerde nüfus baskısı, örgütlü işlerde, be-

yaz veya mavi yakalılarda istihdam baskısı, koordine edilmeden genişleyen ekonomide gelişen enformel sektör şanslarına yumulan insanlar bulacağımız muhakkak. Bu çok uzun zaman gidecek.

ÖZKAN : Zaman zaman, büyük kentlerimizde işportacılık yapan, otomobil temizleyen kısacası enformel sektör içinde yer alan insanlar toplanıp tekrar geldikleri kırsal yörelre gönderiliyorlar. Fakat bugünkü ekonomik koşullarda boş bir zorlama sanırım...

KIRAY : Hatta başka tarafı söyleyelim. Bizde topraktan kopmanın bütün Akdeniz az gelişmiş ülkelerinde olduğu gibi Avrupa, 2. Dünya Harbinden sonra ki gelişen sanayi aşamasında emek darlığı çaktı, bildiğiniz gibi. Milli hudutları değil de insanlığı genelde alırsanız, işte bir yerde sanayi gelişiyorsa, öbür yerdeki topraktan koparılan emek. Bu bu kadar basittir, aslında. Ve ne oldu, pekâla İngiltere Pakistan'dan gelenleri, Almanya Türkiye'den gelenleri, Fransa Cezayir'den gelenleri emdi. Bir yere kadar, geldiği anda örgütlü sektöre emildiler. Ama bu daha çok geldi, sonra kaçak gelen işçi geldi ve düpedüz Berlin'de işportacılık yaptı. Ne demek bu? Berlin'de enformel sektörü yaptı. Aynı şey İngiltere'de var. Hindistan'dan, Pakistan'dan, Birmanya'dan göçmenlerin yaptığı şey. Asıl mesele bu son derece ilkel teknolojiyle 10 bin senedir süren tarım yapısının değişmesinin ortaya çıkardığı emek fazlalığı mutlaka ve mutlaka ileri teknolojiye örgüt ve sanayide emilecek. Bunun hududu nerde olur, nerede durdurur, nerede biter,

bilmem. 3 gün temizlersiniz, ertesi gün bir başka yerde. Yani İstanbul'dan götürürsünüz, başka bir yerde çıkar. Bakın size ilginç bir şey söyleyeyim. Türkiye bakımından son derece ilginç. Benim 20 sene önce yapılmış Ereğli diye bir etüdüm vardır. Karadeniz Ereğli'si'nin fabrika başlamadan önceki toplum yapısını incelemiştım. Ereğli 8 bindi 1972'de gittiğimde. ve yeni kazıyorlardı fabrikanın yerini. Bildiğimiz küçük bir kasabaydı. Hakimi, doktoru, 3 tane ayakkabıcısı, 20 tane terzi... Biraz da çilek tüccarlığı yapıyorlardı. Şimdi gittim nüfus 52 bin, belediye hudutları içinde. Eğer bütün etkili olduğu sahayı alırsanız 80 bine çıkmış oluyor. Yani banliyö aşaması. Şimdi böyle bir şehirde siz ne ümidedersiniz? 8 binden 52 bine çıkmış yerde. Ne olacak, bir sürü gecekondu, bir sürü işportacı değil mi? Hayır. Ne gecekondu var, ne de işporta var. İşçi evleri var, kooperatifle yapılmış apartmanlar ve siteler var ve bir tek işporta yok.

ÖZKAN : Bu büyük kentlerin kaderi mi acaba?

KIRAY : Büyük kentlerin kaderi, şu anlamda. Büyük kentler sanayi düzensiz geliştirdiği için böyle enformel sektöre şans veriyor, arada yaşamaya. Ama düzenli bir sanayi şehrinde buna lüzum yok, hayat şansı da yok. Onun için adam Ereğliye gideceğine kalkıp İstanbul'a geliyor.

Bu anlamda, dağalana dalgalana da olsa, zaman zaman bu kırıdan kopma köylülük bitene kadar, yani burada Çetin Altan haklıdır. Köylülüğün bitmesinin temel tarifi

de, yalnız kırdan yaşayan nüfusun çok azalması değil, kendi kendine yeten küçük köylü aileleri, o olmayacak. Pazara üretim yapan yüzde 33 nüfus kalacak. Ama bu yüzde 33 nüfus, eğer elma yetiştiriyorsa yalnız elmayla yaşanmaz. Elmasını satacak, ondan sonra bütün ihtiyaçlarını bir şehirli gibi satın alacak. Bu anlamda, çiftçileştiği kadar, veya tarım işçisi, sanayi işçisi, beyaz yakalı memur vs. olduğu kadar bu düzen modernleşmiş sayılır. Ve bunun denge bulunması, hakikaten denge bulunması, kırsal nüfusta kendi kendine yeten, emek fazlası olarak çalışan nüfus, bugün yüzde 50'den yüzde 35'e yüzde 30'a inmeden bulunamaz. Yüzde 30'a indiğinde bu demektir ki, örgütler, iş örgütlerimiz, şirketlerimiz vs. fabrikalarımız, tarımsal ürünü işleyenlerimiz vs. hepsi bir düzeye gelmiştir. Daha rahat, sanatı yerine oturmuş, fikir hayatı yerine oturmuş, daha verimli bir hale gelmiş okulları ihtisaslaşmış işgücü ve ona uygun kültür üreten yerler haline gelmiş bir memleket haline geliriz, bir toplum haine geliriz. Yoksa daha çok...

ÖZKAN : Sanırım devlet müdahalesinin rolünü küçümsüyorsunuz...

KIRAY : İlk anlattığım anlamda kendi kendine yeten çok basit teknolojiyle üretim yapan, kendi köyünden başka hiç bir şeyi bilmeyen, bir vergi bir asker veren ve onuda köye geip alan bir düzende, köylünün hiç bir şey düşünmesine lüzum yok, günlük yaşantısından başka. O da çok kıt ka-naat bir yaşantı. Ama şimdi ne o-

luyor. Birdenbire herşeyi düşünmesi lazım. Devlet de öyle. Devlet neyi düşünürmüş? Bir İstanbul'u beslemeyi düşünürmüş, bir de ordusunu. Şimdi sosyal sigortasından televizyondaki yayınlara kadar herşeyi. Tabii çoğulcu bir yapıya, hem de herhangi bir sanayi toplumundan daha çok çeşitli insanların bulunduğu bir sosyal yapıya geldik. Hem köylü var, hem çiftçi var. Hiç değişe modern sanayi toplumunda köylü yok. Dar anlamıyla köylü yok. Yahut geliyorsunuz şehre sanayi işçisi var. katipleri, sekreterleri yok bilmem memurları var, ama hiç değilse enformel sektörü yok. Bir de sizin başınızda enformel sektör var. Başını aldı mı gidiyor. Eee ben böyle yaparım diyor. Çat diye dolmuşunun kapısını vurup gidiyor.

Yerine oturmuş, grupları belli, ihtisaslaşmış işgücü birbiriyale beraber çalışan örgütlü ve ona uygun bir şehir yaşamı bir yerleşme yaşamı olan toplum haline gelmiyoruz. Gelemiyoruz, kafi hızla. Ama oldukça da hızla gidiyoruz. Bunu da küçümsememek lazım.

Sanayi öncesi toplumlarda bir kırlar vardı yani köyler bir de şehirler. Her köylünün aşağı yukarı 80 ile 200 dönüm arasında toprağı vardı. Kendi aileleri içinde üretirler ve tüketirlerdi. Köyde farklılaşmış tek yapı cami vardır. İşte senede bir kerede vergi gelir. Askere gider, askerden gelir, 60 sene askerlik hikayesi anlatır. Yani 20 yaşından 80 yaşına kadar başka da bir şey yoktur. Aynı tarlalara giderler, aynı tarladan gelirler. Bir de şehir vardır : kasaba. İster İstanbul olsun, ister başka yer olsun. Şimdi Osmanlı sadrazamının evi ile konağı, yazıhanesi aynı yerde-

dir. Nasıl saray hem konut hem iş yeriye, Sadrazamın evi de hem işyeri hem konuttur. Ağa kapısı da öyledir. Ağa kapısı da yeniçeri başkumandanı demektir. Yeniçeri başkumandanının evi kışlaların yanındadır. Karısı, çocuğu, çocuğu, cariyesi, her şeyi aynı yerededir ve orada icra-i kumanda eder. Çarşıların içerisinde, kapalıçarşılar hariç yani o toplu yerde olanlar, hepsinin evlerinin binalarının üstünde oturma yerleri vardır. Bir çok zaman aile orada oturur, yani esnaf zanatkarın da çalıştığı yerle işyeri iki adım mesafededir yahut ayrı değildir. Böyle bir şehirde ne ulaşım sorunu vardır, ne inzibat sorunu vardır, ne aydınlatma temizlik sorunu vardır, ne de düzen sorunu vardır. Padişah Cuma namazına giderken herkes evinden ki aynı zamanda işyeridir, çıkar selamlar, o geçince tekrar içeri girer biter, bu kadar basit. Şimdi modern sanayi toplumu geldiği zaman ne oluyor? İlk ortaya çıkan hadise, yani ben bunları anlatmadım bu da, bir ücretlileşme hadisesidir. Yani hiç kimse artık kendi evinin içinde kendi işiyle uğraşmaz. Adamın kendi işi bile olsa o evinin içinde değildir. Başka bir yerededir. Evvela ilk ortaya çıkan şey konut-işyeri ayrımıdır. Ve işyerleri örgütsel olarak geliştiği, kompleksleştiği kadar, bunlar daha uzaklara gider konutlardan ve konut mahalleleri ile işyeri mahalleleri o kadar uzaklaşır ki birbirlerinden, sizin başınıza devasa ölçüde şehiriçi ulaşım, şehiriçi inzibat, şehiriçi aydınlatma, bilmem ne çıkar.

İşte örgütlenmesi, açılması, büyümesi, ihtisaslaşması, birbirine bağımlı hale gelmesi falan gibi

basit terimlerle ifade ettiğimiz şey, hakikaten sanayi öncesi toplumuyla kıyaslanamayacak kadar büyük bir şeydir. Mesela şimdi, o kırsal yörede hâlâ o 60 hanenin içinden aldığımız adamı kaldırıp getiriyorsunuz buraya, sağdan yürü, yeşil ışıktaki geç, yere çöp atma, karını dövme çocuğunu mektebe gönder, dolmuşa binerken dikkat.. Yani neler söylemiyorsunuz adama. Bu çok büyük boyutları olan bir değişme. Ve bunu 30 senede yapıyoruz. Sonra da kızıyoruz, efendim eski değerlerimizin kıymetini bilmiyorlar. Kim biliyor ki. Zaten eski değer dediğimizin ne olduğunun da çok farkında değiliz. Tabii hepsi yeniden tefsir edilecek. Hacı Arif Beyin yaşam öykü-

sü var TV de. O redingotlar, fesler falan. Hepimizin bildiği gibi fesin tarihi 1850'ye gider. Hacı Arif Beyin zamanı öyle, fakat Hacı Arif Beyin zamanı diye vermiyorlar ki onu, şanlı geçmişimiz diye veriyorlar. Daha bu yeni, bu çalkalanma yeni. Neyi kaybettik, neyi bulduk onun farkında değiliz. Bir on sene, bir 15 sene daha, bu yerine oturur. Yani 1880'lerle 1580'lerin arasındaki farkı, 1980'lerle olan farkı ayrı ayrı görecektir hale geliriz. Tabii bizim için büyük değişme, hiç şüphe yok 1950'lerde. Yani büyük siyasi değişme 1923 tür fakat büyük toplumsal değişme 1950. Başlangıç ordandır.

ÖZKAN : Çok teşekkürler.

AÇIK OTURUM

BÜYÜMENİN SOSYOLOJİSİ

Katılanlar : Çetin ALTAN

Şerif MARDİN

İ. D. : Türkiye özellikle 1950'lerden bu yana hızlı bir iktisadi büyüme yaşadı. Her ne kadar, bu büyüme bugün, ciddi diye nitelendirilebilecek bir bunalımla noktalanmışsa da, sözkonusu iktisadi büyümenin toplumun geri kalan düzeylerine olan etkilerinin dikkatle incelenmesi gerekiyor. Ekonomiyle politika, ekonomiyle kültür ve düşünce, yahut ekonomiyle ahlak arasındaki ilişkilerin, gerek geçmişte ne biçimler aldığı gerek bundan sonra bu ilişkilerin ne yönde sürececeğini saptamamızda yarar olacak.

Müsaade ederseniz sayın Altan, önce size bir soru yöneltelim. Yazılarınızda sık sık Türkiye'de, padişahlığa özgü düşünce biçiminin süregeldiğini, Türkiye'nin bir türlü bundan kurtulamadığını belirttiniz. Acaba eleştirel ve bilimsel düşüncenin Türkiye'de bundan evvelki dönemlerde gelişmesini engelleyen etkenler nelerdir? Sizce neden bu dönüşüm olmadı?

Ç. ALTAN : 20. yüzyılı bitirirken pek çok kavramlar da değ-

şikliğe uğruyor. Sadece Türkiye'de değil, bütün yeryüzünde, insan düşüncesi elbette bir anlatım biçimi ile belirginleşir. Anlatım biçimlerinde değişim oluyor. Daha doğrusu bilgiler ve kavramlar, kaidelerinden kaymaya başladı. Şimdi bunu birtakım soyut laflarla anlatmak mümkün. Ben daha somut bakıyorum.

21. yüzyıla çok yaklaştığımız bir zaman parçası içinde, en bizimkine benzeyen toplumların içinden çıkmadığı soru, çok sade, çok tekrarlanmış, hatta, bir ölçüde artık aşındığı bile söylenebilecek kadar her ağıza bulaşmış bir sözcüğün özüne yüreктen parmak basamamış olmak. O sözcük Cumhuriyet sözcüğü. Cumhuriyetçiliği anlamak bir söz sorunu değildir; bu, bir kitap sorunu değildir. Bir fakülte bitirmek sorunu da değildir. Bir yaşam sorunudur. Yaşam olarak biz doğduğumuz günden öldüğümüz güne kadar kaç defa nefes alıp verdiğimiz bilir miyiz? Bilemeyiz. Cumhuriyetçilik böyle olduğu zaman gerçek Cumhuriyetçiliktir. Ezberlenmez; anlatılamaz Elektrik gibidir. Formülü yoktur

elektrigin fizikte. Ya akü resminin taklidini yaparsınız, yahut doğru-
dan elektrik diye yazarsınız. Cum-
huriyette, devletin sahibi yoktur;
bütün o toplum devletin sahibidir.
Bizde ise, en uygarlık simgesi olan
sözcülerimiz dahi devlet sahipsiz
kaldı diye yakınmışlardır. Sizin
değindiğiniz padişahçılık oluşumu,
bu Cumhuriyetçiliği bizim içeme-
memizi sağlamıştır.

Biz hepimiz kendi evimizde de
bিরer padişah gibiyizdir. Çocuk
kapıda elpençe divan durur; biz
buna terbiye ve ahlak deriz. Çe-
şitli fikirler bizimkilere uymadığı
zaman «Olmaz böyle şey» deriz.
Ne hakla söylüyorsunuz diye kimse
soramaz. Zaten «hayır» değişimizi
böyle bir gerekçeyle değerlendir-
meyiz. Egemenlik sanki bize tan-
rıdan intikal etmiş gibi kendi kü-
çük dar çevremize böyle davranı-
rız. Tabii bu, bir merdiven gibidir.
Silsilei meratıpte en güçlü olan
en çok söz sahibi olur.

Şu sakıncası vardır : Devletin,
ortak sahibi olduğumuz zaman, ya-
ni gerçekten Cumhuriyet olduğu-
muz zaman, kimse kimseyi fikirle-
rinden ötürü kolay suçlayamaz.
Çünkü ortakısınızdır. Bu manevi
mülkiyette ortakısınızdır. Bir ta-
nesi ötekine, «sen hainsin» filan
diyemez. Çünkü ortak ortağa nasıl
hain desin. Üstelik bu, yani ara-
daki ilişkilerin tümü, yasalarla dü-
zenlenir. Halbuki bizde, bu evde
de böyle, bütün toplum üniteleri
içinde de kudertli, egemen olan
aynı zamanda yargıçtır. Kuvvetler
ayrılığı girmemiştir.

Yani Montesquieu'nin ortaya
koymaya çalıştığı bir anlatıma da-
hi oluşum olarak yaklaşılmamış-
tır. Montesquieu'ye dahi bizim ba-

kış açılarımız gelmemiş... Bakış
açısı, bakmak, başka şeydir. İçin-
de duyarak, farkına varmadan tıp-
kı Osmoz Hareketi gibi ağaçlarda.
Yani, kendisinin özsuynun dola-
şımını ağaç bilmez ama, özsuyu
ağacın bir yer çekimiyle aynı za-
manda bir fotosentez oluşumu için-
de, yeşillerini, çiçeklerini, üretimi-
ni ve göğe ulaşımını biçimlendirir.

Bigiyle değildir bu, elimizde
olmadan, farkına varmadan bizi
biz yapan bir birikimin sonucudur.
Bizse ne diyoruz? Egemen olan
yargıç da olur. Ve suçlayabilir.
Gerekçe göstermez. Demek ki, pa-
dişahlık sorununun üstünde dur-
mamın nedeni, Cumhuriyetin ne
olduğunu anlatmak için bir siyah-
beyaz yapmak anlamında bir de-
ğerlendirmedir. Yoksa geçmişle
öğünmek sorunu değil. Neden in-
san varolduğu anla övünmeyi da-
ha ön plana almaz da geçmişle ö-
vünerek kendi övünme gereksin-
mesini tatmin etmeye çalışır?
Heine'nin bir sözü vardır; Böyle
geçmişle övünen bir aristokrata,
bir Alman soylusuna söylemiştir.
«Siz, demiş, adeta patatese benzi-
yorsunuz; toprak altında kalmış
kısımlarınız işe yarıyor».

I. D. : Siz Türk toplumunda
aşırı bir hiyerarşi düşkünlüğü gö-
rüyorsunuz yanılıyorsam.

Ç. ALTAN : Efendim, hiyerar-
şi entellektüellik, yani aydın olma
tanımlamasında yer alır. Hiyerar-
şi mutlaka fotoğrafı çekildiği za-
manki hiyerarşi değildir. Yani, ma-
sası daha büyük, bekleme salonu
daha kocaman, arabasının rengi
daha çarpıcı... Bu, hiyerarşidir.
Ama çok göze çarpan hiyerarşidir.
Bir de manevi hiyerarşi vardır. Di-

yelim ki, modern resimde Miro'dan sözedeceğiz. O da hayatında Miro'nun resmiyle pek ilgilenmemiş bir insan olabilir. Yani, bu, bir suç değildir; resim bizim için pek bilinen bir dünya değil. O da der ki, size, «Valla ben resmi çok severim. Bizim bindiğimiz böyle bir payton vardı, öyle güzel bir yelkenli resmi vardı ki tavanında hep hayran olmuşumdur.» Şimdi bu resim konuşması olmaz. Resmin «kendine» göre hiyerarşisinin içinde hiç olmazsa sezgiyle bir yaklaşıma girmiş olması gerekir aydının. Yani gözle görülen hiyerarşisinin gerisinde ölüm-ötesine dönüklükteki hiyerarşiler. Yani yaşarken de doğayla yarışmada ölmü geçme çabasının yüz metrecileri, on bin metrecileri, sekizyüz metrecilerini sezer gibi olmanın veya bu yaratıştaki çabaları bir ölüm korkusu öncesindeki insan davranışının beyninsel hiyerarşisini saptama titreşimlerinde görebilmek zorundayız. Yoksa, karşımızda bir adam kocaman bir araba ile gelir. O'nun, ne mühendisidir o, ne dizaynını yapmıştır. Ne de gerçekten beygir gücünün fiziksel formülünü yazabilir. Ama oturur. Ben herkesin, her yargının üstüneyim der. Miro karşısına çıkarsa, kaç paralık adam diye bakabilir.

Türkçede maalesef olmayan iki yardımcı fiil, latince kökenli olduğu için, ki latin kültürü, felsefe kültürüdür; Yunan kültürüyle beraber ortaklaşa Rönesans'ın kaynağı olmuştur. Rönesans kilisesinin kendilerine eziyet etmiş olan eski Roma ile barışması demektir. Başka bir şey demek değildir.

Ben bunu varolmak veya varlıklı olmak diye Türkçeye aktar-

mak istedim ama gene istediğim anlamı tam boyutlarıyla vermiyor. *Avoir* ve *être*, dir, *to have* to *be*'dir. Bu iki düşüncenin özünü sözcük olaraktan yansıtan fiil bir dilde yoksa, niyesi sorulmalı. Şimdi ilkönce bir insanın ölüm karşısındaki varolma özlemi, yok olmaya karşı var olma özlemi, *to have*'le, *avoir*'la parasallıkla, mülkiyetle, benim seninkinden daha çok'la, bir tatmin yaratabilir. Bu ise varlıkla değil, düpedüz varolmakla çatışabilir. İkinci bir hiyerarşi daha çıkar karşımıza. Parasal hiyerarşi ve ölümsüzlük hiyerarşisi. Kefenin cebi yoktur diye bir atasözü belki de bir gizli anlama bunun iması olarak halkın ağzından dökülüp gelmiştir günümüze kadar. Bizim dilimizdeki bir başka halk sözü ise, «kaç paralık adam-sın». Onun karşısı. O bakımdan Osmanlı hiyerarşi meselesini, ölümsüzlüğü, öldürücü gücü elinde tuttuğu bu çerçevede değerlendirmiştir. Parasal çerçevede değerlendirmiştir. Yaratıcılık çerçevesinde değerlendirmemiştir. Düz yazı yok ki Osmanlı'da. Nasılsa Evliya Çelebi 17. yüzyılda çıkmış. Bizde düzyazı yoktur. *Avoir-être* yoktur ya, işte ondan düzyazı yoktur.

Bizde şiir vardır, halk şiiri vardır, Osmanlı şiiri vardır. Gönülsel bir sesleniştir. Her canı yananın bir hıçkırığı vardır. Her gülüşü olanın bir kahkahası vardır. Bu da şiire yansıyabilir. Ama düşünce, şiirsellikten ziyade mantıksal bir orantının, bir nedensellik çerçevesinin ortaya konuşudur. Bu, Osmanlı'nın dünyasında yoktur. Çünkü bizde zaten Kuran'ın tefsiri gelmiştir daha önceden; bir başka da zaten temel kitabı yoktur, dü-

şünce açısından. Onun da dilini tam bilmiyor, kendince ona fıkıh getiriyor, tefsiri getiriyor. Ama bunu bağımlı olarak getiriyor, yani egemene uygun bir biçimde getiriyor. Egemene uygun bir biçimde getirmese, ister istemez şeyetmezdi, yani en büyük din otoritesini boğdurmazdı. Egemene göre biçimlenmiş bir din haline gelmiştir Müslümanlık. O zaman müslümanlığın kendisinden mi acaba bir eksiklik yansıdı, kuşku belirmiştir. Aslında Cumhuriyetçiliği tam içmeden bu konulara yaklaşmak hep çarpık yaklaşımlara yol açabilir. Üstelik Cumhuriyetçi bir görünüm de lazım.

Bugün Türkiye'de yasaların müsait olduğu özgürlükleri dahi biz kullanamayız. Bir laik adam ben şu dini daha çok sevdim diyemez. Yasalarımız buna izin verdiği halde.

Kadın özgürlükleri bizde yasal olarak çağdaştır. Ama üç milyon kadın da düzenli şekilde her gün dayak yemektedir. Kocalar karılarını bal gibi döverler bizde. Hele kırsal kesimde. Bu, egemenliğin gereği gibidir. Beş yaşına kadar çocuğun anne kucığında asıl iç yapısı şekilleniyor. Dayak yiyen bir kadın, 120 kelimeyle konuşan bir kadın 5 yaşına kadar hangi çocuğu şekillendirecek ki, ondan biz istediğimiz milletvekilini çıkartacağız, ileride. Bütün iyi okullarda okusa ne kadar yaşam geleceği zenginleşse, beş yaşına kadar dayak yiyen ve 120 kelime konuşan bir kadının kucığında şekillenen bir iç psikoloji, hiç bir zaman, o özgürlüğü yansıtamayacaktır, yahut kaba kuvvetin temsilcisi olarak görülecektir. Ve bu

kadın tipi atom patlamasının zincirlemesi gibi psikolojik bir toplum yapısının büyük etkeni halinde kuşaklardan kuşaklara sürüp gidecektir. Bunu tesbit etmek lazımdır. Cumhuriyetçiliği, gerçekten ama, Türkiye'de vasaklanmış birçok kavramın üstüne gitme merakından daha çok merak ederek, baktığımız ve duyduğumuz ölçüde... Bir müziği de insan dinler ama duymayabilir. Yani Cumhuriyet sözcüğü Bethowen gibi geliyor bize. Ne kadar da Bethowen'e yabancıysak bu sözcüğe de o kadar yabancıyız. Çünkü Türkçesi yok Cumhuriyet'in, Arapçadan Cumhuriyet. Demokrasinin de Türkçesi yok. Meclisin de Türkçesi yok. Söze bakacaksın; o dilde o sözlerin karşılığı ne? Yok. Elektrik, telefon gibi. Türkiye'de üretmemişsiniz bu kurumları ve kavramları. Üretmediğiniz zaman, olmasa da olabilir gibi geliyor bize. Hani bunlar birtakım protokol kelimelerdir, söyler sin bayramlardan bayramlara, Cumhuriyet bayramında, 30 Ağustos'da; «Biz Cumhuriyeti yeni kuşaklara emanet ettik...» filan, falan... Cumhuriyet nedir diye sorduğün zaman: «Hakimiyet milletindir...» Tabii hakimiyet millettir ama, millet bunu, müesseseleriyle kullanır. Millet kavramının da üstünde durmak gerekir. Milletle ilgili kavramları iyi değerlendirmek gerekir. Her kavramı değerlendirmek başka bir sistematik getirir. İlle de benimkini kabul edeceksiniz dediğiniz zaman, bir başkası fırsat kollar, o da benimkini der. Halbuki o da vardır, o da vardır...

Yani, bir bahçede bir tek çiçek açmaz; ne kadar çok çiçek yeti-

şirse, o bahçe renkli görünür. O bahçe çağdaşlığın bahçesidir. Tek çiçekli bahçede, o çiçek kurursa bahçe çürümüş gibi olur. Orada bir gül kurur da, ne bileyim, şeb-boy kurumaz, yani tek çiçek isterim, başka çiçek istemem... O zaman düşünce kısırlığı başlar. İran şahı hata yaptı, devrildi. Galtieri Arjantin'de hata yaptı, devrildi. Eğer çok sesli olsaydı o sistemler, yanlış yapan gidecek, doğru yapan gelecek; daha önce bu yanlış diyen prim alacaktı. Hiç hata yapmam diyen Ortaçağ yıkıldı. Onun için, şahlar, yahut padişahlar, yahut krallar, yahut imparatorlar fani niteliklerine büründü. Çok sse olamadıkları için. Çok sesli lik varolmayı sonsuza götürmenin tek yöntemidir.

İ. D. : Çok teşekkürler efendim. Müsaade ederseniz, sayın Mardin'e dönelim. Siz bir ara müslümanlıktan da bahsettiniz. Sayın Mardin'in din ve Türk toplumu üzerine çalışmaları var. Ben bir konuya ağırlık vermesini rica edecektim. Bu konu tahmin edeceğiniz gibi laiklik. Sanıyorum ki sayın Altan'ın da söyledikleriyle bir noktada bağlanabilecek. Aşağı yukarı 60-70 yıldır resmen Türkiye'nin laik bir ülke olduğunu iddia ediyoruz. Yalnız laiklikten ne anladığımız dahi şüpheli denebilecek çeşitli tefsirlere açık bir olay ama şu ya da bu şekilde Türkiye'de bir laiklik uygulaması var. Acaba, Türkiye'nin kültür yapısına, laiklik uygulamasının etkileri neler olmuştur? Bir de tabii, daha zor olmakla beraber, kültürün de ötesinde, ahlak yapısına etkileri neler olmuştur? Bu konularda sayın Mardin'in kanılarını öğrenmek isterdim.

Ş. MARDİN : Sayın Altan'ın söylemiş olduğu sözlerden galiba bir tanesini hangi konuda olursa olsun unutmamak gerekir. Bir **avoir-la être** meselesi arasındaki fark.

Benim üzerinde duracağım konular, bizim müesseseler tarihimizden bir bölüm olacak. Ve müesseseler tarihimizin bu bölümü herhalde önemli. Fakat müesseseler, kurumlar tarihimizin içinde bazı gerçekten çok derine giden felsefi meseleler var. Ve bu felsefi meseleler içinde **avoir-être** farkının çok önemi bir yer işgal ettiğine inanıyorum. Ona belki konuşmamın sonunda geleceğim. **Çünkü** herşeyin ona dayanması gereği gibi de bir fikir edindim bu farklılık üzerinde durduktan sonra Sayın Altan.

Şimdi bir kere şunu galiba söylemek lazım. Türkiye'de üzerinde hiç bir zaman önemle durulmayan noktalardan bir tanesi, Türkiye'de bir tek müslümanlık yok. Türkiye'nin birleştirici, herkesi bir potada eritici atılımlarının bir sonucu olarak, Türkiye'de müslümanlığın bir olduğu düşünülmüştü. Türkiye'de müslümanlık, bir olarak düşünülmesi mümkün olmayan bir kurumsal yapıdır. Şöyle iki kökeni var galiba, bu birlik üzerinde durmuş olmanın.

Bir tanesi, 19. yüzyılda İslam, ilk anlamı olan kendini verme, kendini teslim etme anlamının yanındayken, yeni bir mânâ kazanmaya başladı. O mânâ da, İslamın bir kültür olduğu idi. Bu anlam orta zamanlarda yoktu ve orta zamanlara nisbetle bu anlam üzerinde durursanız görürsünüz ki, bu anlamın üzerinde durma sebeplerin-

den bir tanesi, bir birleştirici unsur olsun diye. İslam'ın kendini teslim etme anlamı üzerinde durduğunuz zaman, şahıslar üzerinde duruyorsunuz, ama İslam'ı kültür olarak anladığımız zaman kapsayıcı, bütün şahısları içine alan bir bütün olarak, yani milliyetçiliğin bir İslamcı varyantı olarak karşımıza çıkıyor. O sıralarda bunun söylenmiş olmasının bence şaşılacak tarafı yok. Esası o zamanki eğilimlerin, bir İslamcı şekli. Hatta şunu söylemek, üzerinde durmak gerekli: 20. yüzyılın başında, Şemsettin Günaltan vs. gibi İslam'ın bir nevi bir etik, Osmanlı imparatorluğunun temel etiği olmasını isteyen kimseler bilhassa İslam'ın birleştirici, herkese aynı olan yönleri üzerinde durmak istemişlerdir ki, Osmanlı imparatorluğunda genel bir etik olsun diye. Fakat sosyolojisine baktığımız zaman durumun böyle olmadığı anlaşılır. Şöyle bir ikilem var: Bilhassa, İslam'da çok bölünme olduğu içindir ki Şemsettin Hoca bir birlik haline gelmesini istemiştir. Bilhassa, İslam içinde çok segmanlar olduğu içindir ki, Cemalettin Efğanî gibi birisi İslamlar birdir, aynı amaca doğru koşarlar demek istemiştir. Bunu da, yadırgamamak gerekli. Gene bir milliyetçiliğin beraberinde getirmiş olduğu yeni bir görüş açısının sonucu olmuştur. Ama bu, bir idealdir. Gerçekleşmesi istenen şeydi ama, idealle gerçek bir midir? Onda bazı tereddütlerim var. Çünkü, Osmanlı imparatorluğunda, daha küçük bölünmeler üzerinde durmayacağım, fakat eskiden beri çok analitik bir bölünüş şekli olarak alırsanız, bir taraftan tarikat İslam'ı vardır, bir taraftan da yazılı kaynaklar İslam müslümanlığı var-

dır. Bunlar bence birbirinden ayrı iki alemdir. Ve 1900'lere kadar yazmış olan kimseler bunun üzerinde durmuşlardır.

Nasıl ki, taik düşünürlerimiz Dürkheim'in ikilik düşüncesini bir birlik kurmak için kullanmışlarsa (kullanmanın burdaki manası olumludur) nasıl ki Dürkheim'in düşüncesi Türkiye'deki bölünmelerin üzerinde bir potanın kurulacağını, bir genel milli bir pazar etrafında, işbirliğinden ve işbölümünden meydana gelecek olan bir potanın çalışacağını ümidiyle kurulmuş bir düşünce tarzıysa, o Dürkheim'ciliğin, iktisadi ve sosyal Dürkheim'ciliğin o zamanlar bir dini Dürkheim'cılık tarafı da olmuştur. O da şu: Müslümanlık bölünmüş bir şey değildir, Müslümanlık parçalara ayrılmış bir şey değildir. Filvaki Anadolu'da birtakım hurafeler vardır. Ve bu hurafelere Müslümanlık dememek lazımdır; fakat, Scripturalist, yani yazılı kaynaklardan çıkan müslümanlık gerçek müslümanlıktır. Biz bunun etrafında toplanmalıyız. Yani şunu demek istiyorum: Tesanütçülüğün, işbölümüne dayalı olan bir birlikçi havasının yanında Dürkheim'in bir de din düşüncesine dayanan gene bir birleştirici din düşüncesi vardır. Şemsettin Hoca onun galiba en iyi örneklerinden biri. Ama Türkiye'nin gerçek yapısı bence Cumhuriyet devrinde de bu ikiliği devam ettirdi. O zaman iki mesele karşımıza çıkıyor. Bir tanesi biz bu ikiliği niçin görmedik. İkincisi, bu ikilik niçin devam edebildi. Biz bu ikiliği görmedik, çünkü bizim zamanımızda, benim neslim yetiştiği zaman, biz müslümanlığı bir kaynaklar müslümanlığı olarak

biliyorduk. Yani bir tarikatlar müslümanlığının onun yanında paralel kurumlarıyla yaşadığını bilmiyorduk. Gel zaman git zaman, Atatürk'ün heykellerine dinamit atılmaya başlandığı zaman, ondan sonra, müslümanlığın ulvi gayelerine uymayan bazı şeylerin yapıldığını görmeye başladığımız zaman anladık ki gerçekten Türkiye'de bir yazılı kaynaklar Müslümanlığı var. Elmalılı Hamdi vs'nin etrafında birleştiği. Bir de hurafe denen bir kısmı var. Ama bu hurafe denen kısmının da galiba çok önemli ve çok derinlere inen bir kurumsal yönü varmış. Ve bana öyle geliyor ki, Menderes zamanında Türkiye'de din hakkında konuşan insanlar, birbirleriyle konuştukları halde, birbirlerinin ötesine geçen ve birbirleri ile konuşmayan bir diyalogun içindeydi. Bir takım insanlar, işte din iyidir, insanların ahlak değerlerini yükseltir falan diye, daha çok Dürkheimci bir din anlayışının ve daha çok Dürkheim'cı bir müslümanlık anlayışının sahibi idi. Mesela, 1947 de Halk Partisinin, dini okullara sokalım, insanların dini duyguları kuvvetlenir diye, bir düşüncesi vardı ve bence bu düşünce samimiydi. Ama samimiyeti Dürkheim'cı bir samimiyetti. Yani, din bir pekiştiricidir; bir toplum pekiştiricisidir. Ama o iş yapıldığı zaman dinin bir toplum pekiştiricisi olarak çalışmadığı görüldü. Onun o şekilde çalışmamış olmasının sebebi de, dinin aslında tek din değil de, hurafe denen kısım, onun yanında kaynaklar Müslümanlığı dediğim bir İslam'ın yaşamış olmasıdır. Eskiden beri Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tarikat müslümanlığına hurafe denmiş, bir dereceye kadar bu öbür müslü-

manlığa getirilmeye çalışılmıştır. ama o otonom bir hayata sahip olmuştur daima. Ve bunun kontrolü yapılmamıştır. Şimdi bunun, objektif olarak, iki yönü var. Bir tanesi gerçekten tarikat Müslümanlığının çok ince, çok felsefi, Muhi-tin-i Arabi gibi fevkalade sofistike bir düşünceye sahip olan kimselere dayanan bir düşünce tarzı var. Ama onun yanında, bir de bunun kurumsal özelliği var. Yani paralel bir eğitim sistemi. Devletin eğitim sistemine paralel bir eğitim sistemi. Paralel bir yetiştirme sistemi. Bunun yanında bir paralel evliyalar silsilesi görüyoruz ve hatta, bir velilik teorisi var. Ve bu velilikle ilgili vahinin ne dereceye kadar önemli olduğu ve ne kadar önde yer alacağı meselesi, açık olarak konuşulmamakla birlikte daima bir sürtüşme noktası oluyor. Yani velinin vahisi mi önemli yoksa peygamberden sonra gelecek olan ve onun mesajını alan kimselerin düşüncesi mi önemli. Böyle bir sürtüşme var. Ve peygamberlik teorisinin bile zamanla değişmiş olduğunu görüyoruz. Peygamberin bu dünyadaki varlığının daha soyut bir şekle sokulduğunu zamanla görüyoruz. Şimdi, bunun iki yönü olduğunu söylemişim. Yani Tarikat müslümanlığının çok sofistike, çok ince, ahlâki bakımdan ahlakın yönlerini pekiştirici bir tarafı olduğunu söylemişim. Ama kurum olarak çalışması bundan ayrı olarak değerlendirilmelidir. Galiba Cumhuriyetin de en fena gördüğü şeylerden bir tanesi tarikatların kurum olarak çalışması idi. 1940'lara 50'lere geldiğimizde, bana öyle geliyor ki, Türkiye'de sivil toplumun müesseseleri kurulmamış olduğundan dolayı ve de Menderes hükümeti insanlara çok

büyük vaadlerde bulunmuş olduğundan dolayı, Anadolu'da birden bire çok büyük bir ümit havası esti. Bu ümit havasının gerçekleş-tilmesinin iki yolu vardı. Birinci yolu, sivil toplum Türkiye'de kurulmuş olsaydı, o zaman sivil toplumun müesseselerinin üzerinden giderek, onlardan istifade ederek insan ileriye gitmeye çalışabilirdi. Devlet yardımcı olsaydı, devletin yardımlarından istifade ederek insan ileriye gitmeye çalışabilirdi. Fakat ilginç birşey, şimdiye kadar da hiç incelenmedi bence, bu ümit havasının mobilize ettiği, sosyal bakımdan mobilize ettiği, insanların sayısı Türkiye'de mevcut olan sosyal kurumların taşıyabileceğinden daha fazla oldu. Böylece, bu ümitlerle mobilize edilmiş olan kimseler devletin kurumlarından istifade edemeyince, ya da çok az bir oranda istifade edince ve sivil topluluğun kuruluşlarının olmadığı bir yerde, birden bire bu tarikatların eskiden beri mevcut olan paralel kurumsal imkanlarından istifade etmeye çalışıldı. O kadar ki, politikacılar bile komünikasyon aracı olarak tarikatların bu komünikasyon imkanlarından istifade ettiler. Sosyal mobilite isteyen kimseler, ileriye atlamak isteyen kimseler, bir tarikat kanalının içinden, hatta bir tarikat eğitiminin içinden geçerek kendilerini ileriye atabildiler. Banka kredileri vs. gibi şeylerin nasıl tarikat kanalıyla çalıştığından bahsetmiyorum, buna benzer şeyler olmuştur, yalnız ben burada somut örnek veremeyeceğim. Benim fikrim şudur ki orada da çalışmıştır. Yani, eskiden kalmış olan bir tarikat yaşama tarzının birden bire mobilize olan kimselere hem yardım etmiş olması, hem de mobilize ede-

ne bile bir kurumsal imkan olarak yardım etmiş olması. Bu belki birinci yönü. Yani tarikat aleminin yer altındaki yaşayışının Türkiye'ye vermiş olduğu birinci armağan. İkinci armağanı daha çok üzerinde durulan ve konuşulmuş olan bir mesele. O da hızlanan bir alemde, tarihin de hızlandığı bir zamanda, insanların kimliklerini bulmak için neyi kullanacakları. Çünkü Atatürkçülük bazı bakımlardan bizim hayatımıza fevkalade girmiş olan bir şey. Fakat şunu da düşünmek lazım. Bir öğreti yalnız okulda öğrenilen bir şey değildir. Ailede de günlük hayatı şekillendiren bir prensipler muhasalas olması lazım. Bana övle geliyor ki Atatürkçülük, bilmem hangi sebeplerden dolayı, okullara çok girdi, fakat, ailelere çok girmedi. O zaman şöyle bir şey oluyor. Okullara girmeyenler ailelerinde yetiştikleri bir takım kavramlarla yetiştiriyorlar ve ahlak, ona benzer öğretiler, din vs, bir dünya haritasıysa, o zaman dünya haritalarını ailelerinden alıyorlar. Bunun yanında, bu dünya haritasını ailesinden almış olup da o haritaya çok bağlı olan ve bu dünya haritasını okuldan yeni aldığı dünya haritasıyla değiştiremeyen insanlar görüyorum. Yaptığım incelemelerde öyle insanlar gördüm. Mesela, zaman kavramı ile ilgili olarak. Şimdi Atatürkçülüğün zaman kavramı insanı fizikçi yapar. İnsanı astronom yapar; insanı tarihçi de yapar. Bunun yanında, pratik yanı da vardır. Atatürkçülüğün zaman kavramıyla yumurta pişirilir, günlük ihtiyaçlar karşılanır falan. Fakat, o zamana kadar Osmanlı imparatorluğundaki zaman kavramının verdiği en mü-

him şey o değildir. O yeni bir şey. Zamanla yumurta pişirmek yeni bir şey. O zamana kadar, zaman kavramının Osmanlı imparatorluğundaki şahıslara verdiği şey bir başlangıç ve bir son meselesi. Bu insanın şahsında bir başlangıç ve bir son meselesi ve tarihte bir başlangıç ve bir son meselesi. Tarih burada başlar ve burada sona erer. İnsanın hayatı burada başlar ve burada sona erer. Bunun bence son derece büyük önemi var. Çünkü, insanlar hayatlarını yalnız yumurta pişirmekle geçirmezler, nereden gelip nereye gittiklerini bilmek isterler. Ve insanın nereden gelip nereye gittiğini anlatan bir öğretinin bence önemli bir üstünlüğü vardır. İnsan bunun paralelindeki öğretide nereden geldiğini ve nereye gittiğini aynı açıklıkla göremezse, doğduğu zaman ne olduğunu ve öldüğü zaman ne olacağını aynı açıklıkla göremezse, (bunun bütün kişiler için doğru olduğunu sanmam ama) bir orandaki vatandaşların problemini halletmeyen bir öğretiyi ortaya konmuş demektir. Bu vatandaşlar bilmek isteyeceklerdir: nereden geldik, nereye gidiyoruz; ve nasıl doğduk ve nasıl öleceğiz. Bu, nedense, insanların çok merak ettiği bir şey oluyor. Belki de belirli bir yaşta sonra çok merak ettikleri bir şey oluyor ama, herhalde çok önemli bir konu. Ben de burada bitirmiş olayım.

İ. D. : Çok teşekkürler. Sanıyorum ki, Sayın Altan, bu son sözlerde sizi tahrik edecek bir takım ifadeler vardı,

Ç. ALTAN : Hayır; hayranlıkla dinledim. Arkadaşımın büyük çizgisi benim her zaman ülküm

olmuştur. Benim sınıf arkadaşım. Ama ne kadar güzel anlatıyor. Hayran hayran dinledim.

İ. D. : Benim önemli gördüğüm bir şeyden bahsetti sayın Mardin. Bu sivil toplum kurumları. 1950'lerde...

Ç. ALTAN : Sayın Mardin, benim sınıf arkadaşımıdır. Benim sınıf arkadaşlarımdır. Sayın olması, ancak siyasetçi olmalarıyla mümkündür. Neden oluyor bu? Yani Şerif'in anlattığı şey neden oluyor? Neden öyle iki din çıkıyor ortaya, birisi yazılı, öteki tarikat. Bu konu beni öz yaşamımda da ilgilendirir. Çünkü ben, çok eski bir tarikat şeyhinin küçük torunuyum. Eğer o düzen sürseydi ben postnisi olacaktım. Rufai tekkesinin şeyhi olacaktım Bizim dede Mustafa efendi burada Yeşiltulumba'da Rufai dergahı şeyhiydi.

Böyle bir tarikat vardı. Hepsinin kendisine göre bir felsefesi vardı. Felsefeye girmeden, bu konuları ayıklamak mümkün değildir. Ne kadar bunu güncel dile indirmeye çalışırsak, felsefe sözcüğünü kullanmamaya dikkat etsek, felsefesiz, zaman sözcüğü olmaz. Zaman, felsefeyle ilgili olan bir yaklaşımdır. Bizim Türkçe'mizde bunlar maalesef olay olarak yaşanmıştır da, sözcüklere tam olarak yansımamıştır. Entellektüeller daha az felsefeyle ilgilenmişlerdir halkın kendi yaşam süreçleri içinde. Onun için çok güzel anlattı. Bir protokol dini var. Bir de protokolün dışında bir yaşam var. Yaşamın kendisi. Orda bakıyorsun halifeye karşı veli çıkıyor. Halife padişah çünkü aynı zamanda. Oturmanın kendi kabuğunun, kendini

koruyan kabuğunun dışına taşan, hem enstantane, hem vivasite olarak, canlılık olarak bir başka varoluş ortaya çıkıyor. Bunların hepsini devletin protokolü içine almak demek, en çağdaş dahi olsa bu kabuk en çağdaş olur ama yine kabuk olur. Yani canlılık süreci yok olur. Gene başlangıçtaki yaklaşıma geleceğim. Çünkü bu **avoir-être** sorunu orada da görünüyor. Birisi varlıklı olmak karşısında varolmayı arıyor ama, varolmayı ölüm-ötesinde tanıya yaklaşarak arıyor. Gelecek kuşaklara kendisini yansıtarak aramak gene varolanın bir başka gerçekleşmesidir. Öldükten sonra da varolmaya dönük mistik bir felsefeden baktığın zaman, yaratıcı olarak genel hak, ben tanrıyım derken, ben tanrının parçasıyım, hepimizde yaratıcılık vardır derken, gelecek kuşaklara da bu yansır derken... Bunun evrim yapmaya dönük bir dinamiği var. Her kurum kendi içinde bir dinamizmi de beraberinde getirir, onun için resmi softalar donduramadılar dini de. Nasıl Luther çıkmış ise, burası kendi Luther'ini çıkarınamıştır ama, tarikatını çıkarmıştır. Tarih, yol, yollar çıkarmıştır. Bunlar bir cins reformist hareketler idi. Onun için Merkez Efendi önemlidir. Onun için Sümbülîzade önemlidir. Bunlar aynı zamanda siyasal otoriteye bir başka düşünce sisteminde bir başka türlü varoluşu anlatmaya dönük insanlardır. Başları derde girmiştir. Onun için bizden büyük şair çıkmıştır Yunus gibi. Bizde hem la-dini edebiyat vardır hem dini edebiyat vardır. O nefesler. Protokol tarzına kafa tutan cezbeyle gelişler. Mevlevilik, Bektaşilik. Bunlar bugünkü kuşakların kültürlü, dışında kalmış bir başka boyut

felsetesidir ki, çağdaş felsefenin hiç dışında değildir aslında. Yalnız fazla mistiğe dönüktür. Bunun yanlarında Bacon'ın experimentalizm dedikleri, a **posteriori** deney; den sonraki müspet bilimleri meydana getiren bakış açısı eksik... Aslında, insan farkına varmadan doğanın bir parçası olduğu için, doğanın gizlerini kendi yaşadığı dönemde anlatımı değişik yaparak kurcular. Örneklileyim. Çünkü bu biraz karışık. Sırf sözlerde kaldı da, soyut sözcüklerle ortaya konmaya çalışılan bu tablo biraz somutlaştırmayınca kulağa ve bilince vuramayabilir. Diyelim televizyon. Bakıyoruz ki hortlak hikayelerini, en az iki bin yıllık bir geçmiş var. Ölüler bazan İngiliz şatolarında görülüyor. Yahut hortlaklı gemiler var. Bugün televizyonun fizik mucizesini bilmiyen bir kişi, bir karanlık odada, İsmet Paşa'yı görse televizyonda gördüm diyecek, nur-ül ala nur göründü bana. Nasıl oluyor da televizyonun icadından önce insan oğlu, ölülere, bir karanlıkta ve ışıklar içinde görünebileceğini seziyor. Çünkü insan oğlu yalan söyleyemez. Anlatımı kendi çağının anlatımı içinde biçimlenir ama, biz ona ne kadar hurafe desek, ne kadar saçmalamış yahut batıl desek, müspet bilim gelir, o batıl diye iptal edilmiş yaklaşımların bir gizli gerçeği olduğunu tıpkı televizyondaki örnekte olduğu gibi kanıtlar. Yani ölüler görünebilirler. Ve bu fizikçiden çok daha önce insanda mevcut olan bir başka sezgi ile, daha önceden saptanmıştır. Öykülerle saptanmıştır, efsanelerle saptanmıştır. Otoritenin mistiği de arkasına alarak ortaya koymuş olduğu katı kalıba karşı yaşamakta olan toplumsallığın kendisinin

getirmiş olduğu bir başka yaklaşımdır. Yaratıcılığa özen gösterilmediği için veya yaratıcılık ancak ölümden sonra tanrı katında var olmakla değerlendirildiği için gelecek kuşaklara yansıyan bir kalıcılık değil, bir düşünce geçişi olmuştur. Kalıcılık demek müzelerle kalıcılık demektir, bilmem yontuculukla kalıcılık demektir. Duygusal ve ölüm ötesinde en çok tanrı katında mutlu ve mübarek olmanın yöntemlerinin bırakılması, fazla soyut olarak kalmıştır. Yani Tarikat, yol olarak bırakılmıştır, ama sanat olarak bırakılmamıştır. Gerçi ne kadar sanat olarak bırakılmasa dahi, o nefeslerde, o naatlarda, o mevlutlarla, (bir tane değildir çünkü) bizim konuştuğumuz dilin sözcükleriyle zenginleşmiş bir sürü servet vardır. Ama kalıcılık ölüm-ötesi kalıcılık olarak bakıldığı için, burada bir Şeyh Galip'in, şurda Galata Dergahında, bir plaketi bile yoktur. Ancak şimdi biraz değerlendiriliyor. Protokol içine girmiş Baki Efendi'nin şimdi mezarı Edirnekapıdadır. Taşına baksanız, solda yanında bir meyhane vardır, gece çıkanlar o taşı dayanak olarak kullanır ve oraları karanlık olduğu için rahatlarırdı. Ki Baki Efendi protokol şairi olmasına rağmen büyük şair idi. Yahut Nedim Efendi'nin hangi damdan atarken düştüğünü dahi mahallesinde kimse bilmez. Kendi geçmişle, kendi geleceğiyle farkına varmadan bağlantı kuramayan bir kentçilik olmaz. Hatta, ben, kelime biraz şeydir, öyle fazla büyük harflerle yazıldığı için fazla hoşuma gitmiyor, ama milliyetçilik de bu değildir. Anlatabiliyor muyum? Yani kendi tarihinin, kendinin üretmiş olduğu bir takım düşün gü-

zelliklerinin eğer tadına varamıyorsak «emine, emine, çakır emine»yle iş bitmez. Bu toplumun başka zenginlikleri vardır. Her toplumun vardır, bu toplumun da vardır. Ama bilincine varılmamıştır, çünkü sadece ölüm ötesindeki varoluşa bakılmıştır, yani **être**, gelecek kuşaklara yansıyarak değil, ölümden sonrası için tek kuşak olarak bakılmıştır. Her kuşak ölümden sonrasını, gelecek kuşaklarla bir bayrak yarışı gibi değil, kendi bireyinde ölümden sonrasını en iyi değerlendirmek diye bir yöntem izlemiştir sadece. Bunun nedenleri ayrı bir konudur. Ama bu saptama, bu açıdan çok güzel bir çerçevedir Mardin'in anlattığı. İkili olması nedeniyle. Atasözlerimizde ikilidir. «Ummadık taş baş yarar» diyor; «ateş olsa cürmü kadar yer yakar» diyor. Şimdi bu kadar küçük ikilem geldiği vakit başka bir diyaletikten bakmak gerekir. Birisi donuyor, öteki canlı gidiyor. Her atasözünün bir karşıtı vardır. Tarikatta, söylenen sözler vardır. Der ki, mesela tarikat diliyle konuşmaya başladığı vakit, «Hukukta, fıkhıta bu senindir, bu benim». Mülkiyet ayrımı yapıyor. «Tarikatta hem senindir, hem benim. Hakikatta ne senindir ne benim.» Şimdi bu büyük felsefedir. Hukuk felsefesinin içine bir mızrak gibi girer. Ne hukuk fakültesinden kimsenin aklına gelir, ne edebiyat fakültesinde böyle bir tekerleme diye bakarlar. Böyle bir küçücük tekerleme gibi gözükten şeyler bütün insanlığın anlatmaya çalıştığı, bütün doktrinlerin veya kezzaplı çatışmaların, havanın dövuşdüğü bir başka dürbünün, bir başka mikroskopun, bir başka teleskopun, hepsi birden üçlü olarak görüntü iz-düşümü vardır. E, bu-

nun tadına varacak olan insan yok ise, tabii böyle bir söz de yok olur. Tadına varma meselesidir. Ama böyle birden kopartırsan işi o zaman Hünkâr beğendi de kayboluyor. Hünkâr beğendi kaybolursa, Piruhi kayboluyor. İstanbul kayboluyor. Dengeler meselesi bunlar. Adam bıyık bırakıyor, geliyor, en sağlam benim, vatani çok severim falan. Yani vatani sevince öyle pisi pisi gibi elle okşayarak sevilmez. «Ne olmuş yani, bir kat bir ara!» Bu değildir bizim kültürümüz. O, bir protokol meselesi olarak bir başka devlet yapısının karşısında gelmiştir. Örneğin Bektaşî fıkraları. Yer yüzünün en librepenseur dedikleri, yani din meselelerine en kayıtsız yani bir Voltaire gibi falan, o ölçüde büyük sıklıkları olan, büyük zariflikleri olan, büyük zekâ kıvılcımları olan bir başka ebem-kuşağı, bir başka samanyoludur bizdeki Bektaşî hikayeleri. Neyin gereği olarak gelmiştir? O da bir tarikat. Demek ki bu ikili gelmiş. **Avoir'a** karşı **être'i** yalnız gelecek kuşaklara sanat ürünü bırakarak değil de, tanrı katında en makbul adam nasıl olursun. «Dünya malı dünyada kalır» diyor. Bir şeyin cevabı bu. Çünkü dünya malına sahip olduğum kadar senden üstünüm diyen bakışa karşı böyle bir söz var. Bu da tarikat sözü. Ama bunun bohemi gelmiyor. Fransız edebiyatından örnekleme yaparsak, Baudlaire'i gelmiyor. Çünkü toplumun ekonomik yapısı değişmiyor. Toplumun ekonomik yapısı değişmeyince aynı çerçeve içinde bir atılım özelemleri var. Bir de devetin şemsiyesi altında kalmanın oportünizmi var. Doğanın kendi gidişi içinde bunlar kendi dünyasında çatışıyor, fakat yer yüzünün başka insanları

ile, veyahut da, başka birikimleri ile bir alışveriş olmuyor. Tıpkı Mars'ta yaşayanlar gibi. Veya başkaları orda yaşıyormuş gibi. Düpedüz kapalı kalıyor. Bunun da ekonomik nedenleri var. Bu da benim haddim değil tabii. Ne de olsa bir gazete yazarı, olsa olsa asıl işi bilenlere karşı merak ettiği meseleleri okuyucusuyla birlikte ortaya koyar ve asıl o işi bilenler bunu açıklar. Ben bilim adamı değilim. Ama neyi merak ediyor okuyucum? Ben de «bunun cevabını vermiyorum, ben de merak ediyorum» derim. Ondan sonra bakıyorum bilim adamları ne der, uzmanlar ne der. Ekonomik çerçevesi donmuştur Osmanının. Yani, ticaret dünyasını dahi kendisi pek kullanmamıştır benim gördüğüm kadarıyla. Falih Rıfkı'nın bir sözü vardı. «Biz, çalmayız bile derdi, biz alırız». Yani çalma da bir ayıptır, yani hırsızlık falan, ama insanların kötü tarafları vardır ve bu da bir işlemdir, ama almak bu güzel özetler. Kusura bakmayın ben gevezeyimdir, yani benim bu konuşmaların sonu gelmez zaten. Ne anlatacağım sizlerin yanında, olsa olsa biraz anı falan. Ama çok güzel bir çerçevede o **avoir-être** meselesinin çok güzel bir somut ortaya konusudur Şerif'in anlattığı. Eh, bunun sadece mistik felsefede kalmış olması, sanat felsefesine kaymış olmayışı, düz yazının olmayışı, heykelin olmayışı, resmin olmayışı, çok sesi müziğin olmayışı, urbanizmin olmayışı ve matematiğin olmayışı. Matematik girmemiştir, bugün de bizim hepimiz, ben de dahil (bilmem hepimiz demek ayıp olur belki, ama çocuklarım dahil, o bakımdan hepimiz) fizikten, kimyadan, matematikten hep kırık not alan ço-

cuklarızdır bizler. Niye bizim aklımız basmaz bu nedensellik meselesine. Matematik o kadar zor bir iş değildir aslında, hafıza işi değildir yalnız. Niye satranç oynamaz bu toplum? Hintçeden gelir satranç, dört at demektir. Niye bizde vezirdir de Fransızca'da Dame'dır. Neden kadın ilişkisini tarikat çözememiştir? Asıl sorun odur. Çok büyük yaklaşım ve incelik var ama, kadınsız bir yaklaşım ne kadar ulvi olursa olsun tek bacaklı yaklaşımdır. Sek sek oynar ama, vals yapamaz. Sek sek oyunuyla da insan ne tanrısına yaklaşır ne gelecek kuşaklara. Yarisını inkâr etmeye dönük olduğu için. «Erkek milletiz» diyor. Bu iyi bir lâf değildir, erkek millet olmak. Çünkü kadın da vardır; yarisını inkar ederek kazanmanın anlamı ne? Erkek tek başına bir şey üretmez. Beraber olur bu iş. Kadın yaklaşımı tarikatın açıkta kalmıştır; kadın yaklaşımı olmamıştır. Bu hristiyanlıkta da olmuştur. Ama orda rahibeler diye bir başka şey oldu. Bizde de özenilmiştir o işlere. O kadar birikimli gelmiyor, çünkü müslümanlık 300 senenin işkencesinden geçmedi kurulduğu zaman, 300 sene işkenceden geçmişlerdir. Çarmık işkence işareti- dir Simgesel olmuştur. Simgesellik sonunda beyinsel olmuştur. Beyinsel sonunda ölüm korkusu olmuştur. Başka bir yerden bağlamıştır işi. Ondan sonra o yorumları değişik gelmiştir. Üçlü gelmiştir. mesela. **Sant-esprit**, ruh-ül kudüs yoktur bizim anlatımızda. Hem insan, hem ölümsüzlüğü de kavrayabiliyor. Gelecek kuşaklara sanat bırakarak yahut, tanrı katında veli olarak. Aynı şeydir. Enel Hakkın anahtarı, Ruh'ül Kudüs'ten geçiyor, aslında. Bu başka bir konu oluyor.

Düşünülmemiştir bile. Ruh-ül Kudüs'ün Türkçesi de gene Arapça'dan kaynaklanır. Yani rahat konuşabilmek, laiklik rahat konuşabilmek. Rahat konuşabilmenin örneği nedir. Mesela, adam der ki ben bu dini sevmiyorum: Yahut da bu tür konuşmayı sevmiyorum diyebilir. Hakaret etmez. Cumhuriyet buna imkan verir. Cumhuriyet'de kimse malın sahibi olmadığı için, herkes ortak sahip olduğu için, ben böyle söylüyorum bu malın ortağı olarak. O bana «haa buraya bak; olmaz ha, ne demek, olmaz öyle şey» diyemez. «Peki ne hakla kardeşim, ortak değiy miyiz kardeşim, aynı eşit değerlerle yaşamıyor muyuz, şu dünyada?» Bir tanesi sen cezalandırılacak şeyler söylüyorsun diyor. Hakkı yok Cumhuriyette bunu söylemeye. Fikrin suç olması. Bu kadar tarikat meselesinin özgürlüğünden geçmiş, otorite dine karşı bu özgürlüğü vaktiyle yaşamış da, tanrıya kafa tutmayı naat'ını, nefesin yazmış da, bugün niye bu kadar kuşku Bir tek «sadece ben sahibim» diye bir protokol, yahut resmi otorite biliyor her şeyi. Peki, bunun yazarı yok mu, düşünürü yok mu, bunun bilimcisi yok mu, ne bileyim, sokakta sandalcısı yok mu? Onlar kenarda mı?

İ. D. : Söylenenlerde görülen bir hususa dikkati çekebilir miyim? Eskiden özellikle tarikatlar aracılığıyla, dinin önemli bir muhalefet boyutu da vardı Yani din aracılığıyla çok seslilik...

Ç. ALTAN : Çok seslilik var ya, kadın meselesi çok önemlidir orda.

İ. D. : Gerçekleşiyordu. Yani devlet birey ilişkisinde bir tarafta protokol... Tümü şematize edersek doğrudur Canlılıkla dondurulmak istenen şeydir, statükoyla süreçtir.

İ. D. : Şimdi, Türkiye'nin, bir yandan sanayileşme, öte yandan her şeye rağmen elli altmış yıllık bir laiklik deneyimi ile bu süreçte, protokol yada resmi ideolojiye karşı, kontestater diyebileceğimiz hareketler tarikatlar dışında oluşuyor.

Ç. ALTAN : En aşırı, yani hırslı, en bu işleri bilen insanlar, hep aslında, farkına varmadan geçmiş taklid ediyorlar. Kültürleri öyle. Kuramı, en iyiyi ben temsil ediyorum yargısı yaygın. Ve hemen sokakta mahkeme kuruyor. Çünkü çocuk. Takvimlere sığınarak ben yaşıyorum benim hakkım senden daha çoktur diyecek kadar budala değilim ama. «Sen yanlışsın», diyerek sokakta mahkeme kuruyorlar. Yahu Magna Carta Libertatum'unda gerisine düşme be evladım. «Onların hepsi küçük burjuva lafıdır» diyor bana. Küçük burjuva lafıdır, büyük burjuva lafıdır, neyse. Böyle kategorik şeyler değildir. «Yahu sen niye beni böyle suçluyorsun ki, senle ben beraber bir program yapıyorsak da bunun dışına düşüysen, beni haysiyet divanına verirsin, orda savunmamı yaparım en azından. Halbuki okuyucu olarak, gazeteye geliyor, önüne gelene çatıp tutuyor. Kaldı ki o sorumlu değildir, ben imzayı koymuşum, gizli de bir şey söylememişim, açıkça söylemişim. «Sen niye böyle yazarsın», Kınaması beni bu

Hakkıdır kınayabilir. Ama yazıyla kınaması daha iyidir, çünkü ben onun kınanacak konusunu yazıyla yapmışım. Hiç yazıya yaklaşmazlar. Sizin talebeleriniz vardır. Hemen itiraz ederler «Peki evladım şunu yaz da ver» Ona yanaşmaz. Türkiye'de yetişmiş olduğu kadar sosyalist veyahut Marksist hiç bir yerde yetişmemiştir. ama kitabı da en az onlar üstlenmiştir, en az kitap Türkiye'de yayınlanmıştır. Şimdi bu kadar çok şey bilip bu kadar az yazarak yani bu kadar şifahi olarak iş yürümez. Adam işte yazıyla falan yaşam yapmaya çalışmış, hiç değilse gazeteye, hiç değilse gazete yazarı. Daha da kötüsü olmaz yazarın. En aşağı kategorisi gazete yazarı. Öyledir bu, yirmidört saat sonra yokolacak bir şeye bir ömür koymoya çalışmak demektir. Böyle gelmiştir. Belki benim yeteneğim ancak orada şekillenmiştir. Ama hiç değilse yazılıdır kardeşim. Bakarsın şunu, demiş, oturursun yazılı olarak cevap verirsın. Sokakta rastlayınca soruyor hesabını. Niye böyle; onun var cevabı başka kitabında yahut iyi anlatamadım, özür dilerim falan. E özür dilemekten de dilinde tüy bitiyor. Bütün okuyucular aynı şeyi yapmıyorlar ama, genç kuşak kendiyile başlıyor zannediyor dünya. Diyorum ki ben yahu Aptullah Cevdet'i tanır mısın sen? «Onlar şey laflardır». Ne laflardır? Çok önemli bir laftır. Gerçekten tanır mısın? Abdullah Cevdet ilk defa Türkiye'de belirli şekil, yani bir düşünce biçiminin dışında bir şeyler söylemeye kalkmıştı, ve hatta bazan bugün dahi söylene herkesin birden ayağa kalkacağı şeyler yazmıştır. Ama az satıldığı için gazeteler o zaman tepki olmadı. Mesela ne demiştir

Abdullah Cevdet? Demıştır ki : Bu nesli ıslah etmek için İtalya'dan damızlık erkek getirelim demıştır. Ters bir laf biraz ama ben bu lafın kendi doğrusuna bakmıyorum. Eğer, deseydi ki, nesli ıslah etmek için İtalya'dan biraz kadın getirelim, acaba aynı ölçüde tepki olur muydu? Olmazdı. Yalnız Erkeklik öfkemizi ayağa kaldırmıştır. Şimdi o Abdullah Cevdet'in söylediği sözlere hepimiz erkek olduğumuz için kızıyoruz, ama kadının getirelim deseydi, o ulusçu yaklaşımla kızmıyoruz biz buna. Kendi cinsel öfkemizle kızıyoruz. O da biraz, çakıştırıyoruz milliyetçilikle. Ben çok inanıyorum, Abdullah Cevdet kadını getirelim deseydi, hiç kimse kızmazdı. Bu doğrudur, yanlıştır diye bakmıyorum. Bugün böyle kimse söyleyemez, korkar da söyleyemez, aklına da gelmez söyleyemez. Adamda bir kalıbı yıkmak var. Doğrudur, yanlıştır önemli değildir benim için. Kalıpların her zaman yanlış olabileceği kuşkusuyla ancak bilime yaklaşılr. Hep doğrusunu söyleyemezsin ama mevcut kalıbın dışına çıkarsın. Mevcut kalıbın dışına çıkmış bir adamdır, onun için de çok büyük taarruzlara uğramıştır. Süleyman Nazif'i çıkarmışlardır karşısına. Ondan sonra biraz eli sıkıcaymış Abdullah Cevdet'in. Getirmişler o zamanın bir on parasını, demişler ki, «meteliğe kurşun atıyor Abdullah Cevdet». Süleyman Nazif hicivde ne bileyim bir cennet. Diyor ki, «o meteliğe kurşun atmaz, göbek atar.» Niye Akif, Fikret tartışması çıkmış. Hep alaturkalık, alafrangalık çatışması gibidir bu. Derin boyutlarında tarikat meselesiyle Atatürk laikliği çıkar. Bunlar daha evvelden de izleri olmuş şeylerdir.

Neden Muallim Naci'yle Recaizade çatışmıştır. Şimdi burda anlatacağımı hepimiz biliyorsunuz ama, gayet garip şeylerde çatışmışlardır. Bu garip şey artık benim kuşağımın sırrı olarak kaldı. Önemli de değil aslında ama mantalite, yani bir mantık örnekleme-si olarak ilginç. Abesle muktebes, kafiye olur mu olmaz mı? Bundan çıkmıştır çatışma. Çünkü Abesle muktebes eski Türkçede yazıldığı vakit aynı yazılmaz. Ses olarak kulağa kafiye gelir ama yazımı değişiktir. Göze uygun düşmeyen kafiye, kulağa uygun düşse de kafiye sayılmaz demıştır Muallim Naci. Ötekiyse, sayılır demıştır. Ve bunu da bugün hiç ismini kimse bilmediği bir şair yazmış, abesle muktebesi kafiye yapmış. Nihat Bey diye bir şair var. Ama ne kavgaya çıkmıştır. Demek ki bahane olmuştur, abesle muktebes. Çünkü birisinin elinde o dönemde zil var; oğlu Nejat piyanoda Şopen çalıyor. Öteki ise Tophanede oturuyor, sedir, sırtında şal yaka üstünde entarı. Ona da gençler geliyor, ötekine de. Ötekine gelenler buket, çiçek, fondan falanla geliyorlar. Tanzimatın hiç değilse biçimsel kadın-erkek ilişkisiyle, piyanosuyla falan bir bakışı var. Berikiyse, bizim bildiğimiz geleneksel, dededen babadan kalan. Orda çatlamıştır. Bu iki çatlayış, aaturka-alafranga hikayesi yani, tanzimata, daha doğrusu Genç Osman'ın parçalanışı yıllarına gider. 2. Osman paramparça edildi. O çocuk 17 yaşında falan parçalanmıştır Belki daha da genç O'nun başından geçen şey, yeniciyi ıslah etmek. Demek ki, 17. yüzyılda sezgiler başlamıştı. Ama kıvamına getiremiyor. İlla ki Patrona Halil ayağa kalkıyor. Hep

bizde halk hareketi gerici görülür. Çünkü dışardan bir şey gelmiştir. Tüketime kafa tutmuştur bizde. Halk Üretimi zaten bilmiyoruz; tüketim de müslüman usulde olacak. Laiklik biraz da tüketimin özgür olması için gelmiştir. Yani şampanya da içelim; kadınlarla dansedelim. Çünkü biraz para birikmiştir İstanbulda. Müslümanca bunu harcamanın imkanı yoktur. Para birikmiş. Levantenler biz müslüman değiliz deyip yaşıyor. Ötekilerde para var yaşayamıyorlar. Atatürk biz lâikiz demiştir. Yani harcama özgürlüğü getirmiştir. Ben meclisteyken bana karşı çıkarlardı, çünkü ben sadece tüketim biçimiyle pek ilgilenmezdim de, kazanç acaba nasıl olur diye böyle ufak tefek sorardım, yani merak ederdim. Nerden buldun sen bu parayı diye sormazdım. Mekanik olarak nasıl oluyor, onu sorardım. Onlar da kızarlardı bana, Atatürkçüyüz derlerdi. Fakat, yüzlerinde dahi Atatürkçü'ye benzer bir taraf yoktu. Ne büyük biçimi öyle, ne pantolonlar öyle. Çünkü gene Süleyman Nazif'in bir sözü vardır. Büyük sosyologumuz, Ziya Gökalp'e. «Türk'e Türkçü arasındaki fark, sütle sütçü arasındaki farktır». Adam diyor ki ne kazancıma karıştırırım, ne harcamama karıştırırım diyor kendi dilinde. Atatürk'çülük deyince de, ne kazanca karışırsın ne de harcamaya karışırsın. Laiklik var. Müslümanlıkta harcamaya karışır. Ramazan'da bira içemezsin. Ee, nerden kazanıyorsun dersem, Ne-uzibillah demez o da bana, ama o zaman dengesizlikler başlar.

Gaata Köprüsü sadece Eminönü'yle Karaköy'ü bağlamaz. Bizim iki değişik yapımızı da bağlar. Benim çocukluğumda böyle tay-

yör, palto, fötr şapka, papyon kı-ravat, Galata köprüsünün Kadıköy iskelesine Modaya uzanırdı. Bir de Haliç vardı. Çember sakal, sümüklü çocuk, sepet, «sus bakayım» diyen çarşafli kadın. Şimdi orası tüm siyah, öteki de tüm ak gibi diyelim. Baktığınızda fotoğrafını çekerseniz öyle gözüküyor. Ayak ayak üstüne atmış hanımlar, gelincik sigarası içerler. Saçları Vili'den permananlı. Şimdi Haliç'in çember sakallısıyla çarşaf-lısı Kadıköy'den Moda'ya, adaya uzanmıştır. Oranın, o zamanın tayırlısının, bugünkü blezer'i Haliç'e kaymıştır. Şimdi bu sosyolojik açıdan Haliç'in halklaşma hareketine bir hizmettir. Ama bir parça da kendi dünyasını yaşamak isteyen ve her tarafta salkım saçak, sen de mademki okur yazarsın o zaman suçlusun gibi bakışlardan uzak, alışkanlıkları içinde dünya kurmak isteyen kişilere biraz ters gözüküyor. Bu tabii, bu da bir yaklaşım biçimidir. Çünkü bizde 31 Mart vakasında ayağa kalkın, kıskırtılarak ayağa kalkmışlardır. Mektepli misin değil misin diye soru sormuşlardır. Hatta bir Tıbbiyeli, bir doktora sormuşlardır. Ben demiş doktorem, hiç bir zaman mektepli olmaz doktor demiş. Evet demişler, mektepli olmaz doktorlar. Şimdi, bizde bakın böyle toplumsal hareketler önce eğlence yerleri, sonra okur yazarlara karşı. Çünkü Enderun düşmanlığı vardır başka açıdan Girift ilişkiler vardır, sosyolojide.

Ş. MARDİN : Cevdet Paşa aynı şeyleri söylüyor. 19. asrın ortasında Mısır zenginlerinin pamuk sayesinde Türkiye'de, İstanbul'da bir hayat tarzına birden bire bir

yenilik getirdiklerini anlatıyor ve Boğaz içindeki yalı hayatının Boğaziçi safasının, yeni bir yaşayış tarzının o şekilde gelmiş olduğunu da anlatıyor. Yani o çok açık. Gerçekten, tüketimle ilgili çok önemli bir prensip var Türk toplumunda ve onun üstüne çıkıldığı zaman o görülüyor ve, ona karşı çıkılıyor. Yani Patrona'da da böyle, 19. yüzyılın ortasında da böyle.

İ. D. : Buna karşılık herhalde bu tüketim anlayışının kırılması sanayi toplumuna geçişte de önemli, bir unsur.

Ç. ALTAN : Tüketimi yükseltmeden, üretim artmaz diyenler de var. Ben bunun allamesi değilim, ama tüketimi kısıcağız ve yatırım yapacağız. Tüketimi kısıtmanın vakit kimsede bir şey üretme hevesi kalmaz. Tüketimle başlar ekonomik hız, dinamizm. Tüketimi kısıtın. Yaşam bir kere geçiyor yahu. Ölümler sömürülmez. Geçenlerde söyledim sizin fakültede. Yani bundan korkmayalım. Matematik öğrendiğimiz zaman hiç bir şeyden korkmayız. Matematik bilmeyen adam korkar beni acaba kim soyacak falan diye. Çünkü matematik bilmiyor; ben danga-lağım gibi geliyor. Acaba bana kazık atar mı? Kişidir Lüksemburg?

İ. D. : 300 bin kişi galiba.

Ç. ALTAN : 300 bin kişidir. 300 bin kişiyi kimse sömüremiyor. Çelik üretiminde Avrupada dördüncü. Bir milyon dolar bize borç verdi. Yani bu 300 bin kişi korkmuyor; bizi soyarlar falan diye. Matematik var çünkü. Ama bizim aklımız basmaz. Matematik zor

bir iş değil ki. Makinası da çıktı. Bakkal çıraqları kullanıyor. Bastırıyorsun oluyor. Kök kare falan alıyor yani. Entegral hesaplıyor. Kullanmak zor gibi gelir. Çünkü kök kareyi bilmeyen adam, onu nerden bastırayım da kök kareyi bulayım der.

İ. D. : Türk toplumunun geleceği nasıl? Bundan önce söylenenlerden şöyle bir şey çıkıyor galiba. Reforma karşı bir direnç var. Zaten çok sesliliğin olmaması reform taleplerinin oluşmasını engelliyor.

Ç. ALTAN : Reform dediğin zaman mutlaka protokol içinde herkes frak giyecek. Reform yani kendi oluşumu içinde bir şeyler oluyor.

İ. D. : Özellikle politik sürecin daha esnek olması, yani koşullardaki değişmelere daha hızlı ayak uydurabilecek değişiklikleri içinden, kırılmalardan geçmeden yumuşak bir usupla üretmesi. Bu görülmüyor.

Ç. ALTAN : Çünkü Padişah babanın yerini alan devlet baba liberal gelişime karşı. Ben senden üstünüm diyor.

Ş. MARDİN : Bir şey daha var. Yani insanların farkına varmadan yaptıkları bir yanlış var. Şöyle: şimdi Türkiye'nin bugünkü durumunu incelerken iki unsuru gözden kaçırmamak lazım. Ben bunlardan bir tanesinin nasıl bize kadar problemlerle intikal ettiğini, belki çok karikatürünü yaparak anlatmaya çalıştım. O da yapı meselesi. Bir yapı ile bugüne kadar geldik. O yapı değişti. Değiştirilmeye çalışıldı. Fakat eski yapının

yeni yapıya galiba bir intikal konusu var. Bu nesnel yapıyla ilgili olarak. Bir de insanların düşünce tarzı bir yapı ise, o yapının da bir intikal süreci olduğunu düşünmek gerekir. Şimdi bunları da anlatırken parantez içinde şunu söylemek istiyorum. Hani Çetin'in Hünkâr Beğendi'nin mayışması diye tarif etmiş olduğu şeyi ben bazı eğilimleri, mesela ticaniliğin biraz da hünkârbeğendinin mayışması gibi bir şeye bağlıyorum ve onun çok daha sofistike, çok daha güzel şekilde anlatmış olduğu bir tarikat kültürü var. Fakat şöyle : bu intikal devresinde bizim bildiğimiz çok sofistike olan bazı strüktürlerin de, başka bir tabir kullanamıyorum, mayışması diye bir olayla karşı karşıya bulunuyoruz. Şimdi iki şey : bir tanesi **eski strüktürlerin mayışması** ve bazı insanların bunları kendi amaçları için kullanmaya çalışması. Yani, kalıntıların kullanılmaya çalışılması bazı kimseler tarafından. Kalıntıların fonksiyonu üzerinde durmuştum ama kullanmaya çalışanlar da var. Eski ticanilik bana öyle bir şey gibi görünüyor. Hünkârbeğendinin mayışmasının dindeki paraleli gibi **geliyor. Ama, bir yapıların intikal devresinde olduğumuzu düşünmemiz** lazım. Bunun da iki yönü var. Bir tanesi, yapıların hepsi elli yıl önce oldukları gibi değil. Ama bu yapıların ne olduğunu bilmiyoruz. Ve bu yapılar hakkındaki imajlarımız daha çok elli yıl önceki tutumları, durumları, oldukları yer hakkındaki imajlardır. Bence Türkiye'de bunu daha iyi incelemek gerekir. Ben mesela din üzerinde inceleme yaptığım zaman arkadaşlarım, çok sevdiğim arkadaşlarım bir müddet sonra diyorlar ki, «e,

artık bu kadar yeter», Yani din üzerinde bu kadar çalışmak yeter. Başka bir konu ele alınsın. Öyle değil. Çok zor bir konu ve anlaşılması, resminin çizilmesi, çok zor olan bir konu. Resminin çizilmesi zor çünkü, hep resmini çizerken sanki elli yıl önce ortaya çıkmış olan kurumsal yapısını çiziyormuşum gibi geliyor, bir müddet sonra biliyorum ki bu böyle değil. Bu bugün bambaşka bir şekil almıştır. O bambaşka şekli, bir çizmek lazım. Şimdiye kadar bizde o şekli çizmiş olanlar, çok az. Bana öyle geliyor ki orada bize düzen bir vazife var. Bu bir. İmajın ne olduğunu, yani gerçeğin, objektif gerçeğin, hiç olmazsa bir karikatür şeklinde ne olduğunu yansıtmamız lazım ki, bugün neredeyiz onu bilelim. O bir. Bunun yanında da bu değişmiş yapılara bakan insanlar, bunlara bazı gözlüklerle bakıyorlar. O gözlükleri ya Amerika'dan alıyorlar, ya Fransa'dan alıyorlar. Bir yerden alıyorlar, ama. Hem bunun ne kadar değiştiğini bilmiyoruz, hem de onlara başkalarından aldığımız gözlüklerle bakıyoruz, o zaman çift yanılma oluyor. Bana öye geliyor ki Türkiye'de objektif gerçekleri (belki hiç bir zaman ortaya çıkarmak mümkün değil) ama şimdilik çift yanılma devam ediyor. O da sosyal bilimcilerin tembelliğinden dolayı maalesef. Ve sosyal bilimcilerin hiç olmazsa ana çizgileriyle bu meseleyi ortaya çıkarmamış olmalarından dolayı. Onun için bir kere objektif gerçekleri çok az bilme gibi bir konu var. Veyahut da; olsa olsa bilme gibi, veyahut da altıncı hissiyle anlama gibi bir konu var Türkiye'de, o konu değişmeden önce, biz nereye gittiğimizi, nereden geldiğimizi ve nasıl

plan yapmamız gerektiğini hiçbir zaman anlayamayacağız. Ben Planlama teşkilatında çalıştım. Bu Planlama Teşkilatının içindeki insanların ne zekasıyla ne de yetenekleriyle veyahut da ne bilgileriyle ilgili bir bulgu ve görüş değildir. Planlama Teşkilatının Türkiye'ye bakışı ile Türkiye'nin içinde kaynaklanan oluşumları bulmak çok zordur. Yani matematiksel bir model bunun ancak, limitlerini verir. Fakat onun kaynağını anlamaya çalışmakta bence fayda olabilirdi, hatta matematiksel modellerle çalışan insanlar için bile. Bu bilinçle ilgili bir mesele. Tabii ki topluluğumuzu değiştirmek isteriz. Fakat topluluğumuzu değiştirmek isteriz dediğimiz zaman, ikinci bir bilimsel meseleyle karşılaşırız. O da, biz duymadan bilmeden devamlı olarak değişiyoruz. Yani biz gören olarak, bakan olarak değişiyoruz. Ve bunun farkında değiliz. Biraz insan, hani kendi kendinin nasıl değiştiğini bilmesi lazım bir topluluğu değiştirmek istediği zaman. Demek ki bir de üçüncü bir yanılma alanı var orada. Biz devamlı olarak değiştirmeyi bilmiyoruz. **Bu üç tane yanılma alanını, bence çok ciddi olarak birisinin inceleyip bunun sonucunda ne kadar yanlış olduğumuzu biraz da bize anlatması lazım.**

Ç. ALTAN : Yaşatmazlar onu. Gayet doğru bu. Yani bu bir deha ölçüsünde bir saptamadır. Yani öyledir. Çünkü Şerif büyük adamdır. Şimdi bak somuta indirelim. Aynı paralelde. Bir Polonezköy vardı, şimdi yok oldu. Polonezköy'de, çok dikkat etmişim, aynı nüfus sayısı, aynı iklim, aynı üretim biçimi, yüz metre ötede başka

köyler vardır. Aynı nüfus sayısı, aynı iklim, aynı üretim biçimi. Polonezköy, 300 sene ilerde. Turistik yer olmuş. Şimdi bu yaklaşımla, sosyologlara sordum. Benim sorum değil; ne yapar gazete yazarı, gözlem yapar. Ben bunu kompleksten söylemiyorum, çünkü ben üniversite hocası olmak istiyordum, olamadım, çok istiyordum öğretmen falan olayım diye, olmadı. Yanlış şeyler öğretirsin sen diyerekten bana engel oldular. Tabii Üniversite seviyesinde değil. Polonezköy, öteki köylerle monografik olarak aynı. Senin anlatımının en somutu buradan geçiyor, bir şey eksik, neyi eksik? Ben böyle bilimsellikten vazgeçtim bu sefer. Çünkü bilim maskeliyor. Akınıza gelmeyen bazı eksiklikler var. Nedir bunlar? Protein meselesi var. Hayvansal protein az alıyoruz. 15 gram adam başına et tüketimi bizde. Avrupa ortalaması 300 gramdır, hatta fazladır. Hayvansal protein alamayışımızın nedeni, az çeşitli hayvan yiyoruz biz. Çeçe sineğine kadar yiyor başkaları. Bir enerji kaynağıdır, çünkü. Bu biraz sığ bir yaklaşım gibi oluyor, bu kadar derinliğine bakışlar arasında ama, biz bunu çok basit indirgemeye çalışıyoruz. Bakın Polonezköy'de onlar ne yiyor. Onlar 16 türlü et yiyor, öteki, iki türlü yiyor. Balık yiyor, öteki yemiyor, çünkü Türkiye'de adam başına balık tüketimi, bir yarım adadır burası, iki kilo yolda. Yarım ada olduğumuzun farkında mıyız. Biz bir kere bunu göreceğiz. Biz yarım adayız. Yarım ada olduğumuzu bilmiyoruz biz. Öyle olsaydı, denizcilikte 35. olamazdık dünya klasmanında. Daha yarımadayı görmemişiz. Bin sene diyoruz, 1071'de geldik buraya.

Malazgirt savaşı 1071. 1982 yani, 900 sene.

Ş. MARDİN : Lağımılarımızı boğaza akıtmayız.

Ç. ALTAN : Ha, bilmiyoruz, deniz bilmiyoruz. Deniz hem ulaşım açısından hem teknoloji açısından insanı yenileyen bir tabiat ögesidir. Bozkırda gibi duruyoruz yarımadaanın üstünde. Biz kaç türlü et yeriz? Sen kurbağa yiye-mezsın, ben de yiyemem. Kurbağa yiyor adam. Kurbağa şu kadarlık bir şey. Ona kadar ihtiyacı olmuş. Bu da bir ekonometriye girer. Nufusun kaçta kaç, ne kadar çeşitli hayvan falan filan yer. Piliç hikayesi çıktı. Pilice ne kadar yem ver-risen ne kadar rantabl olur diye, Amerika ile Avrupa arasında, eğer dünya süperlere ayrılmasa savaş bile çıkardı piliç meselesinden Biz kendimizi öne alalım. Biz nasıl gıda alıyoruz yani. Besin me-selemizi. Bir öze Koçtürk inmiş-tir o da bize dışardakiler böyle kötü yemek yememizi emrediyor gibi bir şeyler söyledi. Kimse kim-seye böyle birşey yapmaz. Şimdi siz kaplumbağa yer misiniz, canlı canlı ıstırdıye yer misiniz? Sümük gibi gözüküyor.

Ş. MARDİN : Gazetelerde şeyi var, yenir mi yenmez mi diye...

Ç. ALTAN : Tavşan da öyle. İlk okullarda, orta okullarda oku-tulan bir din kitabını gönderdiler bana bir öğretmen gönderdi. Han-gi etler yenmez diye. Neredeyse koyunu da kitabın içine koyacak-mış. Allahallah. Sonra erkek mil-letiz biz diyoruz. Niye bu kadar erkeğiz. Biz en güzel biz sevişiriz gibi söyüyoruz. Eh bizim bir sün-

net meselemiz var. Şimdi bu in-celenip görülmeli. 300 sene evvel bu kadar hijyenik miydi bu? Na-sıl keserlerdi, nasıl yaparlardı? Doğa bu kadar yanılır mı bu işte. Bir üretim organında. Bunlar ko-nuşulamamış sözcüklerdir. Arka-sından sille tokat kadın dövüyo-ruz. Kadının doğasından belki de korkuyoruz. Çünkü bir başka fak-tör daha var. Kadınla erkek ara-sında okuma yazma bilme açısın-dan yapılan kıyaslamada, uçuru-mun en büyük olduğu ülke Türkiye. Bizden daha az okur-yazarlar var a-ma, kadınları da okur-yazar değil, erkekleri de, Bizde erkekler üç mis-li daha okur-yazar kadınlardan. Onlara yasak etmişler. E? Neden geliyor bu? Geleceğe ait mesele şudur. Eğer Türkiye bu sorunları gerçekten işte bu gemi gidiyor, biz de içinde duruyoruz, çıkarımı-za bakalım, diye değil de gerçek-ten bu samimiyetle yaklaşıp ise, ki ancak bu çağdaşlık köprüsü, herşeyin konuşulması ve cumhu-riyetçilik kültürüyle olur. Başka türlü olmaz. Öteki türlü niye nöt-ron geliyor? Petrol bunalımı var. Aynı zamanda robotizasyon, yani kol gücü artık geri gidiyor. Bir nüfusun yüzde 5'i yetiyor. Pazar-lama meselesinde de ne üçüncü dünyaya ihtiyacı kalacak, ne ta-lebe, ne kol kuvvetine. Dün-yadaki insan fazlası için insan-dan başkasını ziyan etmeyecek yokediciler hazırlanıyor. Nietche ile Marx bir yerde bir kesişme ya-pabilir. Çok kötü bir şey söylüyo-rum ben ama bu da bir olasılık-tır. Yani çok yüksek düzeydeki bir uygarlık çok üstün bir yere gelmiş bir insan gibi bir yaratık, kendi arasındaki bir sınıfsızlık içinde, yer yüzündeki insan faz-lasını likide edebilir. Türkiye bu

tehlikeyle karşı karşıya değil. Çünkü bu konuşmaların olduğu yerler, bizim ülkemiz dışında olan yerler. Ekonomi geliyor, Kuveyt dünyada milli gelirde birinci sıralarda, yahut Suudi Arabistan... Ama, sanatsal, gelecek kuşaklarla el ele verecek ve kendi geçmişinin hazinelerinden bir başka insanlık mozayığına armağanı, petrolden başka bir şey değildir ki, onu da kendisi çıkarmaz. Yani böyle bir bakış da vardır. Türkiye bunun tam hedefi değildir ama bir parça daha durumu idare edersek, toplum böyle bir tehlikeyle karşı karşıya kalabilir. Bunu zıplarsa, o zaman çok yüksek bir uygarlık düzeyindeki çok değişik bir başka yaşam boyutlarına kalacaktır, o da bu doğmalarla olmaz. Çünkü cumhuriyetçilik bunun trampelleridir, yani özgür düşüncenin ilk defa politik patformdaki değerlendirilmesinin rahat kılınması demektir. Cumhuriyetçi olarak ancak oraya geçilebilir. Yani başka türlü olmaz.

Ş. MARDİN : Efendim, çağdaş Türk düşüncesinin en önemli öğelerinden bir tanesi geçmişimizin bilincimizi karartmış olduğu noktasında toplanıyor. Bu doğru olabilir, yanlış olabilir ama, şimdiye kadar ifade edilen şekliyle bir slogandan ileri gitmiyor. Bir kere bunun gerçekten nasıl bir şey olmuş olduğunu araştırmamız gerek. İkincisi, bana öyle geliyor ki, bunu araştırdığımız zaman muhtemelen bunun bilincimizin karartılması değil de, ayrı bir bilinçle ilgili bir şey olduğunu bulacağız. Yani tarihimizdeki bilinç türünün ayrı türden bir bilinç olduğunu bulacağız. Bunun yanın-

daysa, bugün adına uygarlık dediğimiz fikir bileşiminin bilincine sahip olalım mı olmayalım mı (muhakkak olalım ama) her iki tür uygarlığın da bilincine sahip olalım. Bana öyle geliyor ki, biz bugün ne bizim akımızı kararttığı söylenen uygarlığın bilincine sahibiz. Ne de yeni uygarlık saydığımız bileşimin bilincine sahibiz. Bunların her birinin bilincine sahip olmak kolay şeyler değil. Çalışmak ister, üzerinde eğilmek ister, bazan da bir diskriminasyon ister. Bunu şimdiye kadar yapmadık. Hala da benim hissim şudur ki, Batı'dan bazı fikirleri olduğu gibi alıyoruz, fakat bu fikirlerin ne demek olduğunu pek iyi bilmiyoruz. En son, kitle iletişimi hakkındaki bir felsefe, bir görüş açısı, bir değerlendirmeyi aldık. Bize bu birşeyi öğretiyor. Ama o öğretinin ötesinde, bunu öğrendikten sonra biz kendimiz hakkında ne biliyoruz, geçmişimiz hakkında ne biliyoruz, eskiden yeniye geçişte bunun önemi nedir, bize ne vereceye kadar yardım eder veyahüt da etmez, bu konuda, bu türde, çalışmaların bizde az yapıldığını sanıyorum ve bence nerede olduğumuzu anlamadan önce muhakkak bu tür çalışmaların yapılması lazım. Yani, bizim kendi bilincimizi bir veri olarak almamız gerekir. Kendi bilincimizi sorumlamamız gerekir. Osmanlı bilincini de, yeni modern Türk Kemalist bilincini de sorumlamak gerekir. İkisinin birlikte gözden geçirildiği zaman neler ortaya çıktığını, yani mikroskopun altında neler çıktığını görmeye çalışmamız lazım.

İ. D. : Çok teşekkür ederiz.

Unutulan Kongre : 1948 Türkiye İktisat Kongresi

Zafer TOPRAK

1981 Kasımında İzmir'de İkinci Türkiye İktisat Kongresi toplandı. Bu kongrede, elli sekiz yıl önce gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nin adı, «Birinci Türkiye İktisat Kongresi» olarak belirlendi. İkinci Türkiye İktisat Kongresi Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümüne rastlatılmış, Milli Mücadele ertesi amaçlanan ekonomik atılımlar bir kez daha gündeme getirilmek istenmişti.

1923 İzmir İktisat Kongresi alalecele toplanarak Milli Türk Ticaret Birliği'nin İstanbul'da o sıralarda toplamayı düşündüğü iktisat kongresini gereksiz kılmıştı. Ankara, iktisat kongresi için İstanbul yerne İzmir'i yeğlemişti: Bir kere İzmir kurtarılmış bir kentti ve kısa sürede Türk unsur etkin duruma getirilmişti. Oysa İstanbul'da gayr-ı müslim unsur ekonomik ağırlığını sürdürüyor, Ticaret ve Sanayi Odası çevresi dış metropollerle bağı koparamıyordu. Öte yandan İstanbul eski Osmanlı payitahtıydı. Milli Mücadeley'le birlikte başkent Anadolu'nun bağına taşınmış, yeni Türk devletinin siyasal merkezi ekonomik

merkezinden ayrılmıştı. Milli Mücadele ertesi İstanbul'da toplanacak bir iktisat kongresi bu kenti tekrar ön plâna çıkarabilirdi.

1981 Kongresi, 1923 Kongresini «Birinci Türkiye İktisat Kongresi» olarak belirlemesine karşın, ilk kez Türkiye İktisat Kongresi adını taşıyan kongre 1948 Kasımında İstanbul'da toplanmıştı. Ancak, iktidar çevrelerinin onayından yoksun oluşu nedeniyle unutulup gitmiş, 1981 Kongresi günlerinde adından bir kez bile söz edilmemişti.

Aslında 1948 Türkiye İktisat Kongresi bir dönemi sona erdirdiyordu: Bu kongreyle 1930'lu yıllarda başlatılan devletçilik dönemi kapatılıyor, 1950'li yılların liberal yönelimlerine ortam hazırlanıyordu.

1948 Türkiye İktisat Kongresi, İstanbul iş çevrelerinin girişimiyle gerçekleşmişti: İstanbul Tüccar Derneği Yönetim Kurulu, 29 Haziran 1948 günü yaptığı bir toplantıda ülkenin güncel ekonomik sorunlarını incelemek ve önerilerde bulunmak üzere İstanbul'da bir «Türkiye İktisat Kongresi» toplamayı kararlaştırdı. Kongrenin düzenlenmesi ve yönetimi için İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Bölge Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği'yle İstanbul Tüccar Derneği temsilcilerinden oluşan bir tertip komitesi kurulması uygun görüldü.

İlk toplantısını 3 Ağustos günü İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda yapan Tertip Komitesi kongre yönetmeliğini onayladı ve gündemi saptadı. Bu toplantıya Ankara'dan Türk Ekonomi Kurumu da katıldığından Tertip Komitesi'nde beş kuruluşun temsilcileri yer aldılar.

Aslında kongrenin yükünü İstanbul Tüccar Derneği omuzlamıştı: Yasal ve yönetsel sorumluluk Tüccar Derneği'nce üstlenilmiş, Derneğin genel sekreteri Ahmet Hamdi Başar aynı zamanda kongre genel sekreterliğine getirilmişti. Hemen hemen tüm hazırlıklar ve gerekli girişimler bu dernekçe yürütülmüştü.

Kongreye şu kurum ve kişiler temsilci olarak katılmışlardı:

a) İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ve İstanbul Ticaret Bor-

sası meslek heyetleri üyeleri, Oda ve Borsa genel sekreterleri,

- b) İstanbul Bölge Sanayi Birliği İdare Heyeti ve zümre heyetleri üyeleri ve Birlik genel sekreteri,
- c) İstanbul Tüccar Derneği asli üyeleri ve ihtisas komisyonları üyeleri,
- d) Türkiye İktisatçılar Derneği ve Türk Ekonomi Kurumu asli üyeleri,
- e) İstanbul İhracatçı Birlikleri İdare Heyeti üyeleri ve Birlik genel sekreteri,
- f) Türkiye Tütüncüler Birliği, Kumaş ve Manifatura Tüccarları Birliği, Nakliyeciler Derneği, Türk Armatörler Birliği ve diğer serbest mesleki kuruluşları, Esnaf Odası ve dernekleri işçi sendikaları,
- g) Ankara, İzmir ve diğer kentlerdeki ticaret ve sanayi odaları, borsalar, sanayi birlikleri, ihracatçı birlikleri ve diğer meslek kuruluşları,
- h) Kooperatifler Birliği, Türkiye Eksper Muhasıpler Derneği ve diğer serbest ilgili bilim ve meslek kuruluşları,
- i) Bankalar ve sigorta şirketleri, Kambiyo ve Nukut Borsası Acenteleri Birliği, Tarih, Fındık, Koza ve benzeri diğer üretim ve satış kooperatifleri birlikleri,
- j) Üniversite ve yüksek okullarda ekonomi ve maliye kürsü ve dersleri öğretim üyeleri,
- k) Günlük gazetelerle meslek dergilerinin başyazarları, ekonomik ve mali konularda yazarları,
- l) Kongre Tertip Komitesi'nce davet edilen diğer kişiler,

Ayrıca, Ticaret, Ekonomi, Tarım, Maliye, Gümrük ve Tekel, Ulaştırma, Bayındırlık Bakanlıklarıyla Umumi Murakabe Heyeti, Devlet Deniz, Demir ve Havayolları, ve KİT'ler, temsilci ve gözlemci düzeyinde kongreye çağırılmışlardı.

1948 Türkiye İktisat Kongresi 22 Kasım günü Taksim Belediye Gazinosu'nda açıldı. Hazırlanan programda kongrenin ilk

toplantısının Yıldız Sarayı'nda yapılması ve Belediye Reisi tarafından açılması öngörülmüştü. Ancak, son anda, Yıldız Sarayı'nın tamirde olduğu bildirildi ve toplantı Taksim Belediye Gazinosu'na alınmak zorunda kaldı. Öte yandan açılış konuşmasını Vali ve Belediye Reisi'nin yapması bekleniyordu. Oysa bu zat tedavi için İngiltere'ye gitmiş ve vekilinin de açılış toplantısında bulunmaması nedeniyle kongre, Tertip Komitesi Başkanı, İstanbul Tüccar Derneği Başkanı İzzet Akosman tarafından açılmıştı.

Kongre altı gün sürdü, sabahları genel kurul toplantısı ve öğleden sonraları komisyon toplantıları yapıldı. Kongreye 1300 ün üzerinde kişi çağırılmış, ancak fiilen 1100 kişi katılmıştı.

Kongrenin sonunda komisyonların hazırladıkları raporlar oya kondu. Bunlardan Devletçilik ve Dış Ticaret komisyonlarının raporları aynen ve oy birliğine yakın bir çoğunlukla benimsendi. Vergi Komisyonunun raporu, oylama sırasında kargaşaya neden oldu, başkan raporun yeterince açık olmadığı gerekçesiyle yeniden komisyona gönderilmesini önerdi. Bu öneri oylanarak benimsendi ve başkan kongreyi kapattı. Ancak başkanın bu tutumunu protesto eden bir kısım üye toplantıya devam ederek çoğunlukla vergi komisyonunun raporunu kabul etti ve gelecek kongrenin 1950 yılında İzmir'de toplanmasına karar vererek bir tertip komitesi seçti.

Kongre sırasında, üyelere, biri İstanbul Tüccar Derneği'nce 25 Kasım akşamı Liman Lokantası'nda, diğeri İstanbul Ticaret Odası tarafından 26 Kasım akşamı Taksim Belediye Gazinosu'nda iki ziyafet verildi.

Programda yer alan, İstanbul Belediyesi'nin 23 Kasım akşamı Şehir Komedi Tiyatrosu'nda kongre üyeleri onuruna verilecek konser ve yine Belediye'nin 24 Kasım akşamı düzenlediği kokteyl parti son anda iptal edildi. Nitekim konser için davetli üyeler ve diğer konukların 23 akşamı Şehir Komedi Tiyatrosu kapısında beklemeleri üzerine İstanbul Tüccar Derneği Genel Sekreteri Ahmet Hamdi Başar, kendilerini İpek Sineması'nda film seyretmeye davet etmişti. Tüccar Derneği başkanı İzzet Akosman sinemaya bilfiil gelerek konuklardan ayrıca özür diledi.

Kongrede verilen tebliğler beş broşür olarak yayınlandı, daha sonra kitap haline getirildi. Kongre süresince Galata Yolcu Salonu'nda bir irtibat bürosu kuruldu ve bu büro 4 Aralık akşamına kadar açık kaldı.

1948 Türkiye İktisat Kongresi'nin gündemindeki temel sorun devletçilikti. İkinci Dünya Savaşı ertesi dünya konjonktüründeki gelişmeler Türkiye'yi de yeni arayışlara sevk etmiş, devletçilik giderek gözden düşmüştü. 1948 Kongresi işte bu arayışlara İstanbul iş çevrelerinin ve meslek odalarının bir yanıtını simgeliyordu.

1948 Türkiye İktisat Kongresi devletçiliğe «neo-liberal» bir açılım getiriyordu: Devletin ekonomik politikası özel mülkiyete dayanmalı, bireyin ekonomik özgürlüklerini korumalı, ekonomik alanda özel teşebbüsü esas tutmalı, ulusal ekonomiye rehberlik ederek sosyal adaleti benimsemeliydi. Cumhuriyet döneminin başlangıcında devlet «kurucu ve genişletici» görevini yerine getirmiş, ekonomik yapısını güçlendirmek için birçok alanda işletmeciliğe girişmiş, bazı alanlarda fiili ya da yasal tekeller oluşturarak piyasa mekanizmasına müdahale etmişti.

Devlet, ekonomik yapının temellerini bu suretle attıktan sonra, işletmecilik faaliyetlerini ancak birinci derecede kamu hizmetleri sayılan işlere, ve asıl görevi olan, ekonomik politikanın işletmecilik dışında kalan inceleme, düzenleme ve denetleme sahalarına hasretmeliydi. Devlet, bu tür hizmetlerin dışında kalan, tarımsal ve endüstriyel nitelikteki işlerden giderek elini çekmeli ve özellikle, serbest piyasadaki girişimler karşısında hem rakip, hem de denetleyici durumunda bulunmamalıydı.

1948 Türkiye İktisat Kongresi Devletçilik Komisyonu raporunda, doğası gereği tekel niteliği taşıyan, ya da henüz özel teşebbüsce ele alınamıyacak olan bazı işletmelerin devlet elinde kalmasında sakınca görülüyordu: Demiryolları, limanlar, PTT hizmetleri, Radyo, önemli enerji işletmeleri, ormanlar, üreticinin malının değerini koruyacak kuruluşlar, tekel şeklinde olmamak koşuluyla düzenli posta ve yolcu gemiciliği, devlet kredi kurumları, her türlü eğitim kurumları ve nihayet özel sermayenin gidemeyeceği, ancak kalkındırılması gerekli bölgelerde girişilecek endüstriyel girişimler devletçe yürütülebilecekti.

Devletin teşvik, denetleme ve müdahaleyle ilgili mevzuatı, devlet girişimleriyle özel girişimler arasında ayırım gözetmemeli, özel sermayeye güven telkin edecek bir istikrarı simgelemeli, serbest rekabete fırsat tanımalıydı.

Devletçiliğe bu yeni yaklaşımı, 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nin Ankara'yı karşısına almaya yetmişti. Devletçiliğin isim babası C.H.P. kongreden desteğini çekmiş, hatta engelleme girişimlerinde bulunmuştu. O yıllarda, C.H.P. saflarında da benzer görüşler doğmaya başlamasına karşın, devletçiliğin bu denli erken gündem dışı bırakılması partinin yönetici kadrolarınca benimsenmemişti.

Kitle Psikolojisi ve İktisadi Kalkınma

Toktamış ATEŞ

En kaba anlatımla iktisadi kalkınma, bir toplumdaki ulusal gelirin gerek bireysel olarak ve gerekse toplam olarak artması demektir. Ulusal gelirdeki artış, ya da ulusal gelir; toplumdaki birey sayısına bölünerek, birey başına ulusal gelir hesaplanır. Ama hiç bir zaman, hiç bir toplumda eşit bir paylaşım olmaz. Ayrıca en zengin toplumlarda bile, Claude Julien'in belirttiği gibi, «izlenen sosyal politika yoksulluğun kurbanlarına az-çok rahat bir soluk aldırır ama yoksulluğun asıl nedenlerini yok edemez.»(1)

Temel olarak kalkınma tarım ve sanayi kesimlerinde üretimin artmasına bağlıdır. Hizmet kesimindeki artışlar ulusal geliri artırır ama, bu çoğu kez aldatıcı da olabilir. Örneğin o çok ünlü örnekte belirtilmiş olduğu gibi; eğer dışarda çalışmayan ev kadınları, gündelik giderler için kocalarından aldıkları paraları «ücret» olarak bildirirlerse, hizmet kesimi ve dolayısıyla ulusal gelirden büyük artışlar görülür. Oysaki artan hiç bir şey yoktur.

Tarım ve sanayi kesimlerinde üretimin artmasının tek koşulu yatırım yapılmasıdır. (Kuşkusuz burada sanayi kesiminin tam kapasite ile çalıştığını varsayıyoruz) Peki, yatırım nasıl yapılacaktır? En ilkel iktisat bilgileri içinde yatırım yapılmasının temel gereği sermaye olmasıdır. Sermaye sağlamak da ya iç tasarrufla, ya da dış borçlanmayla gerçekleştirilir. Eğer ülkenin petrol, altın vb. gibi dışarı satacak bir malı; turizm geliri gibi yüksek bir geliri yoksa sermaye sağlamanın başka yolu yoktur.

Diyelim ki; şöyle, ya da böyle sermayeyi sağladık ve yatırıma dönüştürdük. Milli gelir hemen artacak mıdır? Hayır, artmaz. Zira eğer yatırım yapılan alanda o mal için bir talep yoksa, bir süre sonra üretim ister, istemez kısıtlanacaktır.

«Ben elimde bulunan kitle iletişim araçlarıyla istediğim talebi yaratırım» dersenez, işte o zaman işleri tam karıştırırsınız. Birkaç sene iyi para kazanırsınız fakat sonunda o paranın da bir değeri kalmaz. Uluşal geliri düşük olan ülkelerde gereksiz ve lüks sayılabilecek tüketim mallarına yöneltilcek bir talep, toplumun geniş kesimlerinde zaten zorunlu olarak düşük olan tasarruf eğilimini iyice kısar. Ülke içindeki toplam tasarrufun azalması, uzun dönemde dış borca olan gereksinmeyi artırır. Ve bir gün bakarsınız, «deniz tükenir». O zaman parasal araçlarla başka zorlamalara ve zorunlu tasarruflara gidilir ki; bunun da bambaşka ve hiç istenmeyen sonuçları olabilir.

Engels'in belirttiği üzere, «tröstlerde serbest rekabet tekelleşmeye dönüşür. Kapitalist toplumun plansız üretimi, gündeme giren sosyalist toplumun planlı üretimine götürecektir» yolunu açar. Gerçi planlı ekonominin çarkları hala kapitalistlerin çıkarına çevrilir. Ama sömürü öylesine elle tutulur bir görünüme bürünür ki, artık bu sömürünün kolunun kırılması kaçınılmaz hale gelir. Hiç bir halk, tröstlerce yönetilen bir üretime, herkesin, küçük bir hisse senedi sahibi çetesi tarafından böylesine sömürülmesine katlanmaz.»(2)

Bir toplumda, alınması gereken üç ekonomik karar vardır: hangi mal ve hizmetler, kim tarafından ve nasıl üretilenektir? Bu kararlar aynı zamanda «kimler için üretilenektir?» sorusunu da yanıtlamaktadır. İlik bakışta ekonomik gibi görünen bu karar aslında siyasal bir dizi karardır. Zaten siyasal ve ekonomik karar birbirinden hiçbir zaman bağımsız olmamıştır. Na-

sıl bağımsız olsun ki? Siyaset dediğimiz olgu, ekonomik savaşımın toplumsal kurallar içinde uygulanmasından başka bir şey midir?

Yukardaki kararlar alındıktan sonra toplum, bu kararlar çerçevesinde koşullandırılmaya başlanır. Bu koşullandırma işlemine «belirli bir ideoloji yaratılır» demek de mümkündür. Ya da «toplum belirli bir ideoloji yönünde koşullandırılmaya başlanır».

Aslında insanlığın ilk çağlarından beri sayısız düşünür, farklı ideolojiler ortaya koymuşlardır. Fakat tüm bu ideolojiler aslında iki temel yaklaşım çerçevesinde odaklaşır: Önce toplum mu, yoksa birey mi? Önce toplumun çıkarları mı gelir, önce bireyin çıkarları mı?

Kitle psikolojisi kimi zaman biraz abartılarak değerlendirilmiştir. Aslında kendi kendini belirleyen bir iç dinamiği yoktur ve kolayca etkilenir ve değiştirilir. Örneğin Türkiyemizde Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumsal çıkarlar ön plana alınmaktaydı. Cumhuriyetin resmî ideolojisinin iktisadî siyasetteki amacı, «Millî mal olarak dışarıya sattığımızdan fazlasını dışardan almamak», malî siyasetteki amacı, «geliri giderine eşit bütçe kurmak, devlet gelirini iyi hesap edip giderleri de ona uydurmak ve onu geçirmemek» idi.(3) Yukardaki amaçları aktardığımız resmi kaynak bu amaçlar konusunda şu satırlara yer veriyordu: «Bu iki düsturun Türk dilinde ata sözü ile ifadesi 'Kendi yağımızla kavrulmak', yabancıya muhtaç olmamaktır.»(3)

Gene aynı kaynak, 1929'da kurulan «Ulusal İktisat ve Tasarruf» cemiyetini şu satırlarla değerlendirmektedir:

«Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Büyük Gazinin himayesi ve Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşanın Reisliği altında teşekkül etmiş hayırlı bir müessesedir. Bütün Türkiye meb'usları daha ilk teşekkülde cemiyete aza yazılmışlardır. Cemiyetin gayeleri:

- a) Halkı **İsrafla mücadele**ye, hesaplı, tutumlu yaşamağa ve tasarrufa alıştırmak;
- b) Yerli mallarımızı **tanıtmak**, sevdirmek, kullanırmak;

c) Yerli mallarımızın **miktarını arttırmak**, **metanet ve zerafet** itibarıyla yabancı mümasil mallar derecesine getirmeğe ve fiatlarını **ucuzlatmaya** çalışmak;

d) Yerli mallarımızın **sürümünü** artırmak;
gibi milli refaha yarayacak ehemmiyetli hususlardır.»(4)

Tüm milletvekillerinin kuruluşundan başlamak üzere üye oldukları bu cemiyetin 1929'dan 1932'ye dek, çeşitli il ve ilçelerde 252 şubesi açılmıştı.

O dönemde başlatılan «tutum haftası», «yerli mallar haftası» gibi çabalar, 1950'lerin sonlarına dek sürmüştü.

O günlerin Türkiye'sinde gazeteler, her gün ödenen dış borç tutarını yazarlardı. Ve o günlerin Türkiyelileri «dış borç bulunmasına», ya da «dış borç ertelenmesine» değil; dış borçların «ödenmesine» ve «azalmasına» sevinirlerdi. Ve o günlerin Türkiye'sinde «gemisini kurtaran kaptandır», «her koyun kendi bacağından asılır» gibisinden deyişlere kimse yüz vermezdi. Ve o günlerin Türkiye'sinin ekonomik politikasının sonuçları ortadadır.

1950'de Türkiye'de yalnız bir iktidar değil, «anlayış» değişti. Adnan Menderes'in «her mahallede bir milyoner yaratmak dileği» boşuna söylenen bir söz değildi. Ancak her mahallede bir milyoner yaratmakla başlayan süreç, sonunda altında arabası olan her insanı gerçekten milyoner yaptı ama, kimseye bu milyonerliğin faydası olmadı. Ardından tüketim pompalanmaya başlandı. Ancak bu da ekonomiyi dar boğazlardan kurtaramadı.

İktisadi kalkınma bir heyecan işidir. Kitleye bu heyecan kolaylıkla aşılanabilir. Ancak ne istendiği açıkça anlatılmalı ve kimse budala sanılmamalıdır. Kendilerini çok akıllı sananların sonu, çoğu kez hazin olur.

(1) Claude Julien; «Demokrasilerin İntiharı» çev. Mehmet A. Kayabal İstanbul, 1974, s. 195.

(2) Marx/Engels; «Devlet ve Hukuk Üzerine» derleyen ve çeviren: Rona Se-rozan İstanbul, 1977 s. 181.

(3) » »; «TARİH IV» (Türkiye Cumhuriyeti) TTT Cemiyeti tarafından yazılmıştır İstanbul, 1934 s. 277-278

(4) a.e. ; s. 310.

Uluslararası Pazarlama

Prof. Dr. Kemal KURTULUŞ

Uluslararası ekonomik ilişkiler, her geçen gün yeni boyutlar kazanmakta ve hacim olarak da hızla büyümektedir. Özellikle 1974 sonrasında gerek endüstrileşmiş gerekse endüstrileşmekte olan ülkeler dış satımlarını geliştirmede hızlı bir yarışın içine girmişlerdir. Bunun başlıca nedeni, petrol ihracatçısı olmayan ülkeler dışındaki ülkelerin petrol ithalatı nedeniyle önemli boyutlara ulaşan dış ödemeler dengesi açıkları ile karşılaşmış olmalarıdır. Bu açıklar, büyük ölçüde uluslararası finans kuruluşlarından, diğer devletlerden ve özel finans kuruluşlarından sağlanan dış borçlarla kapatılmıştır. Değişik ülke gruplarının ekonomilerine ilişkin temel göstergeler Tablo 1 de özetlenmiştir (Bakınız Tablo — 1).

Ülkemiz açısından konuya bakıldığında sorunun daha da yaşamsal bir nitelik kazanmış olduğu görülür. Bu konuda bir çok istatistik verilebilir. Kuşkusuz en önemli bilgi ülkemiz ihracatının zorunlu ithalatın ancak yarısını karşılayabildiğidir. Bu Türk ekonomisinin uzun sürede kesinkes çözülmesi gereken bir sorundur.

TABLO: 1 — DÜNYA EKONOMİSİ GÖSTERGELERİ*

	Büyüme Hızı (%)			İşsizlik Oranı (%)			Tüketici Fiyatları Artışı (%)			Cari İşlemler Dengesi	(Milyar \$)	1981
	1979	1980	1981	1979	1980	1981	1979	1980	1981	1979	1980	
Sanayileşmiş Ülkeler	3.5	1.0	—	5.0	6.5	—	8.0	10.1	—	— 17	— 60	—
OECD Ülkeleri	3.3	1.0	1.0	5.1	5.8	6.8	10.6	13.8	—	— 35	— 73	— 40
Petrol ihracat etmeyen gelişmekte olan ülkeler	5.4	5.0	—	—	—	—	25.0	30.8	—	— 37	— 50	— 56
Petrol ihraç eden gelişmekte olan ülkeler	4.2	7.0	—	—	—	—	11.0	12.0	—	68	116	82
Doğu Bloku Ülkeleri	5.8	2.7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*Geçici tahminler.

Kaynak : Türk Ekonomisi 1981, TÜSİAD, İstanbul.

Yukarıdaki açıklamalar tüm ülkeler ve bu arada özellikle ülkemiz açısından dışa açılmanın çok önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Bilindiği gibi uluslararası ekonomik ilişkilerde pazar ekonomisi ve hatta pazarlama ekonomisi kuralları geçerlidir. Başka bir deyişle, mal ve hizmetiyle, fiyatıyla, dağıtımıyla, tanıtım ve reklamıyla tüm pazarlama eylemlerine dayalı çok yoğun bir rekabet söz konusudur.

Bu koşullar altında dış pazarlarda ancak ve ancak çağdaş ve değişen koşullara arında uyum sağlayabilen dinamik bir pazarlama anlayışı ile başarılı olmak mümkündür. Çağdaş ve dinamik bir pazarlama anlayışını uygulamanın ön koşulu, her şeyden önce hedef alınacak pazarların iyi seçilmesi ve bu pazarlara uygun pazarlama planının oluşturulmasıdır.

Dış pazarlama veya Uluslararası Pazarlama esasta ulusal sınırlar içinde ele alınan pazarlama konularına uluslararası bir boyut getirmek demektir. Böylece, uluslararası pazarlama ulusal pazarlamadan dış pazar çevresinin farklı olması ile ayrılır. Yoksa pazarlama kuramının bulguları kuşkusuz uluslararası pazarlama için de geçerlidir. Ancak uluslararası pazarlamada söz konusu olabilecek her bir ulusal pazarın niteliklerinin çok dikkatli bir biçimde belirlenmesi gerekir. Bu amaçla şu yaklaşımlar yararlı olabilir.

1. Öncelikle ilgili pazarın genel ekonomik niteliklerinin belirlenmesi (GSMH, fert başına gelir, sosyal sınıflar, satınalma gücü, enflasyon v.s.)
2. O pazardaki pazarlama sisteminin belirlenmesi.
3. Konunun esas olarak bölgesel, ulusal, uluslararası coğrafi sınırların esas alınması.
4. Pazarın mallar, pazarlama fonksiyonları, tarihi ve kurumsal çerçeve içinde incelenmesi.

Bu yaklaşımların hepsi yararlı olmakla birlikte çoğu durumda tüm bilgiler sağlanamıyabilir. Ancak özellikle birinci ve ikinci yaklaşımlar daha büyük bir öncelik taşımaktadır.

Konu bu çerçeve içinde ele alındığında ilgili pazarların niteliklerinin belirlenmesi başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Böyle bir yaklaşım bizi pazarların niteliklerini belirleyebilmek

için dış pazar çevresinin tanımlanmasına götürmektedir. Dış pazar çevresi denilince coğrafi, kültürel, ekonomik, politik ve yasal çevre, ve diğer yardımcı kuruluşlara ilişkin çevre anlaşılmalıdır.

Coğrafi Çevre: Ülkenin coğrafi konumu, büyüklüğü, topoğrafik yapısı, denizle bağlantısı, su kanalları, dağlar-çöller, iklim koşulları, minerallerin yerleri, nüfus, yaş dağılımı v.s. gibi faktörler o ülkenin pazarlama programını belirlerken önemle üzerinde durulması gereken coğrafi faktörlerdir. Özellikle ihrac pazarlarına ve kaynaklara olan uzaklık hayati önem taşımaktadır.

Ayrıca ülkedeki şehirleşme olgusu ve hızı, büyük şehirlerin oluşumu ve o ülke ekonomisindeki yeri önemle üzerinde durulması gereken noktalardır. Nüfusun gelişmesi, yaş cinsiyet dağılımı, nüfusun mobilitesi, ortalama yaşam beklentisi gibi demografik faktörler de dikkatle incelenmelidir. Ayrıca halk sağlığı, ekonomik gücün önemli bir göstergesi olarak ele alınarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak coğrafi faktörler ülkenin pazarlama sistemini önemli ölçüde etkiler. Örneğin, coğrafi engellerin çok olduğu İran ve Avustralya gibi ülkelerde bölgesel pazarlama sistemleri ağırlık kazanırken İngiltere'de coğrafi farklılıklar çok büyük olmadığı için tüm ülke içinde bütünleştirilmiş entegre Pazarlama Sistemi geçerli olacaktır. Böylece coğrafi niteliklerden yararlanılarak pazarlama sistemini (özellikle dağıtım) oluşturmak gerekir. Kural olarak şehirleşme tüketicilerin yoğunlaşmasına neden olduğundan büyük ölçekli dağıtım gerekli oluyor.

Antropolojik (kültürel) Çevre: Bilindiği gibi kültür bir toplumun ortak değer yargıları, gelenekleri, inançları ve tutumlarını yansıtır. Birçok bilim adamı satın almanın kültürün çok önemli etkisi olduğunu belirtmiştir. Kültürü şu başlıklarda incelemek mümkündür.

1. Materyal Kültürü

- a. Teknoloji: Üretim-Teknolojisi (know-how)
- b. Ekonomi : Üretim ve bölüşüm biçimi ve tüketim biçimi.

Materyal kültür talebi nitelik ve nicelik olarak belirler. Pazarlama açısından çok önemli, örneğin evlerinin %1 inde elektrik olan bir ülkede elektrikli ev aleti satmak çok zor ve kısıtlı olur.

2. Sosyal Kurumlar

- a. Sosyal örgütlenme: Kadın ve erkeğin toplumdaki hakları ve nispi durumu, Değer yargıları ve yaşam biçimleri önemli. Ailenin bütün olduğu bir toplumda kuşkusuz tanıtma ve reklamın kişi yerine aileyi hedef alması gerekir.
 - b. Eğitim: Okuma yazma oranı önemli. Okuma bilmeyen fazla ise örneğin pazarlamada yazılı yayın araçlarından yararlanmak pek anlam taşımayacaktır.
 - c. Politik Kurumlar ve Politik Yapı:
3. İnsan ve kâinat (Din ve inançlar) : Dinden kaynaklanan değer yargıları önemli. Örneğin Yeni Zelanda, Suidi Arabistan'a satacağı etler için özel koyun besliyor. Helal denen bu koyunları Müslüman çobanlar besliyor ve Müslüman kasaplar kesiyor. Demekki inançlar, yiyecek, içecek, giyim ve davranışı da etkiliyor. Bu açıdan Müslüman ülkeler bizim için önemli bir pazar. Ayrıca başta Avrupada Türk işçileri olmak üzere Müslüman işçiler ülkemiz ihracatı için önemli bir pazar olabilir.

4. Estetik:

- a. Grafik ve plastik sanatlar
- b. Folklor
- c. Müzik, tiyatro, dans v.s.

Bunlar özellikle mal geliştirme ve pazara yerleştirmede önemli. Malın stili, rengi önemli. Örneğin, Japonya'da dört sözcüğü aynı zamanda ölüm anlamına geldiğinden bu sözcüğü ticari iletişimde kullanmaktan kaçınmak gerek.

5. Dil: Dil de bir toplumun en önemli kültürel niteliklerinden biridir. Özellikle çeviri yaparken kelime kelime çeviri çok yanıltıcı olabilir.

Sonuçta bir kültürel inceleme yapıpta bu faktörlerin pazarlama programını nasıl etkileyeceğini saptamak gerekir. Bu özellikle yeni bir pazara girerken önem kazanıyor. Ayrıca kültürün dinamik olduğu ve değiştiğini kabul edip sürekli incelemek gerekir. Ve değişikliklere mukavemet de araştırılabilir. Kültüre ters düşmeyen yenilikler çok daha çabuk kabul edilecektir.

Politik Etkiler ve Yasal Koşullar : Politik gelişmeler uluslararası pazarlama kararlarını ve genelde uluslararası ekonomik ilişkileri etkiler. Bu nedenle politik atmosfer önemli. Böylece ne ölçüde yasal kısıtlamaların varolduğu belirlenmelidir. Örneğin AET de Türk mallarının ithaline zaman zaman getirilen kısıtlamalar dışsatım açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle ilgili ülkede varolan:

1. Şu andaki hükümet.
2. Mevcut politik sistem.
3. Politik istikrar ve devlet politikasında süreklilik.
4. Politikadan kaynaklanan risk (örneğin döviz transferindeki kontrol, ithal kısıtlamaları, vergi kontrolü, fiyat kontrolü, işçi sorunları, teşvik önlemleri)

Ayrıca o ülkedeki yasal koşullarda dış pazarlama açısından önemlidir. Bu yasal koşullar şu noktalarda özetlenebilir:

1. Rekabete ilişkin yasalar (reklam yasası, fiyat farklılaştırılması, bölgesel anlaşma).
2. Perakende fiyatla ilişkileri içeren yasalar.
3. Distribütör ve toptancı anlaşmalarına ilişkin yasal düzenlemeler.
4. Garanti ve satış sonrası hizmete ilişkin yasalar.
5. Paketlemeye ilişkin yasalar.
6. Mal, kalite ve kontrolüne ilişkin yasalar.
7. Fiyat kontrollerine ilişkin yasal düzenlemeler.
8. Patentler, markalar, yayın haklarına ilişkin yasalar.

Ekonomik Çevre :

Ekonomik gelişme için kuşkusuz sanayileşme gereklidir. Pazarlama özellikle dağıtım, ekonomide çok önemli bir rol oynuyor. Ekonomik gelişmeye paralel olarak pazarlamanın önemide artıyor. Dinamik bir ekonomide tüketim biçimlerinin yakından izlenmesi gerekli. Ekonomik çevre incelenirken şu sorulara cevap aranmalıdır.

1. Ülkenin ekonomik hedefleri nelerdir?
2. Pazarlamanın o ülke ekonomisindeki yeri nedir?
3. Pazarlamadan beklenen katkı nedir?

Pazarlama çok önemli, çünkü tüketici talebi ile üretim arasında dengeleme ve ayarlama görevi yapmaktadır. Böylece pazarlama, halkın yaşam standardını yükseltmesine katkıda bulunur. Gelişmekte olan ülkelerde pazarlama maliyetleri olması gerekenin çok üstündedir. Bunun nedeni bu ülkelerde etkin olmayan, dağınık ve ilkel pazarlama sistemlerinin geçerli olmasıdır.

Diğer Yardımcı Kuruluşlar : Uluslararası finansal kuruluşlar v.s. Tüm bu çevresel faktörler ve dinamik koşullar alınacak pazarlama kararlarındaki belirsizliği ve riski arttırmaktadır. Öyle ise bu konularda geçerli ve güvenilir bilgiler olmadan karar almak çok riskli. Bu nedenle araştırma çok önem kazanıyor.

Uluslararası pazarlama araştırmalarının tanımı, pazarlama araştırmalarının tanımı ile aynı ancak araştırmanın içeriği değişik. Yöntemler aynı, Uluslararası pazarlama araştırması, uluslararası pazarlama alanında herhangi bir pazarlama sorununun çözümüne yönelik bilimsel araştırma yapmaktır. Bilimsel araştırma için geçerli ve güvenilir ilgili bilgilerin sistematik bir biçimde toplanması, derlenmesi, analiz edilmesi, sonuçların yorumlanması ve uygulanması gerekir.

Uluslararası pazarlama araştırmalar amacına göre 3 ana grupta toplanabilir:

1. İlgili ülke, bölge veya pazarla ilgili genel bilgilerin toplanmasına ilişkin araştırmalar.

2. Belirli pazarlama sorunlarını (fiyat, dağıtım, mal ve tutundurma gibi) çözümlmek amacıyla yapılacak araştırmalar.
3. İlgili pazarlar için gelecekteki gereksinmelerinin ve talebin tahmini.

Göröldüğü gibi uluslararası pazarlama araştırmaları ulusal pazarlama araştırmalarından daha geniş bir alan kapsar. Örneğın Hoover Co. bir öлкеye girip girmemeye karar verirken řu konularda bilgi topluyor.

1. Ülkenin ekonomisi (nüfus, GSMH, doğal kaynaklar, perakende satışlar, ortalama ücret, paranın değeri, iklim, uzaklık, topografi, ihracat ve ithalat).
2. Endüstriye ilişkin veriler: İlgili endüstrinin üretimi, ithalatı v.s.
3. Mala ilişkin veriler: Yıllara göre tüketim, üretim trendleri ve ithalat, pazar potansiyeli.
4. Rekabet durumu: Rakiplerin sayısı, adları, güçlü ve zayıf yönleri, üretim hatları, markalar, pazar payları.
5. Dağıtım kanalları: Kullanılan dağıtım kanalları, rakipler tarafından kullanılan kanallar, toptancı ve perakendeci türleri, bunların önemleri büyüklükleri v.s.
6. Rakiplerin satış örgütleri: Satış gücü türleri ve işlevleri.
7. Bakım hizmetleri: Hizmetlerden sağlanan tüketici tatmini, zayıf ve güçlü yönleri.
8. Reklam ve tutundurma: Reklam ve tutundurma ortamlarının türleri, ortamların nitelikleri ve mevcut ortamların önemi.
9. Krediler: Kredi olanakları tüketici kredileri ve bu konudaki kısıtlamalar.
10. Sosyal faktör: Malın tanınması, yaşam biçimi, elektrik sistemi, kullanıcı alışkanlıkları.

Bir Uluslararası Pazarlama Araştırmacısına göre bir uluslararası pazarlama araştırmasında en azından řu konularda bilgi gerekli:

1. Rekabet.
2. Ulaştırma.
3. Elektrik sistemi ve kullanım.
4. Ticari engeller.
5. Ekonomik çevre.
6. İş felsefesi ve anlayışı.
7. Yasal sistemler.
8. Sosyal adetler.
9. Dil.

Bu bilgilerin bir kısmı ikincil kaynaklardan bir bölümü ise birincil kaynaklardan toplanır.

İkincil Kaynaklar: Kütüphaneler, Üniversiteler, Bankalar, Uluslararası İstatistikler (Örneğin; United Nations, U.S. İstatistik Bürosu, FAO, World Bank, IMF, ITC (International Trade Center-Geneva), ICC (International Chamber of Commerce (Paris), Ulusal İstatistikler, Odalar v.s.

Sonuç olarak Uluslararası ekonomik ilişkilerde pazarlamanın çok önemli bir yeri olduğu ve pazarlamaya ilişkin sorunların çözümünde sistematik ve bilimsel yaklaşımın izlenmesi gerektiği söylenebilir. Özellikle dış pazar çevresinin incelenmesinde çok dikkatli davranılmalı, basit fiyat karşılaştırmalarının ötesinde bir çok boyutta konu ciddi bir biçimde incelenmelidir. Bu yazı özetle böyle bir incelemede dikkate alınması gereken başlıca konuları irdelemektedir.

Türkiye'de ve bütün dünyada

İhracat ve ithalât işlemleriniz,
döviz, mevduat ve kredi hesaplarınız ve
diğer bütün bankacılık işleriniz için
Akbank'ı tercih ediniz.

Akbank, bütün dünyadaki
birinci sınıf muhabirleri ile
işbirliği yapmak suretiyle emrinizdedir.

Dış Temsilcilikler

ve İrtibat Büroları

NEWYORK

FRANKFURT

LONDRA

Essen, Batı Berlin,
Münih, Hamburg

AKBANK

güveninizin eseri

ISI cam® sistemi nedir?

Cam plakalar

Metal ara çitisi

İki cam plakanın birbirine bağlanmasını ve arada kuru hava boşluğu oluşmasını sağlar.

Isıcam her cins doğramaya takılır. Ahşap, metal her cins doğrama ya rahatça takılabilir. Isıcam çift pencereyi yalıtımdan daha ekonomiktir.

Hava boşluğu

İki cam plakanın arasındaki havanın nemi, özel bir yöntemle alınmıştır. Isıcam'ın yalıtkanlığını sağlayan en önemli özellik, iki cam plaka arasındaki bu kuru ve durgun hava boşluğudur. Isıcam buğu yapmaz, camların arası kirlenmez.

Sızdırmaz elastik dolgu

Cam plakalar arasındaki kuru havanın dışarı ile temasını kesinlikle önler.

Özel nem emici

Metal ara çitisi içi, iki cam arasındaki hava boşluğunun devamlı kuru kalmasını sağlayacak özel nem emici madde ile doldurulmuştur.

Kışın ısı kaybı en çok pencerelerden olur. Isıcam, ısı kaybını önleyen, özel olarak üretilmiş yeni ve modern bir pencere sistemidir. Daha iyi ısınma ve yakıt giderlerinden büyük oranda tasarruf sağlar. Ses geçirimini azalttığı için, sakin ve rahat bir yaşama ve çalışma ortamı getirir. Pencere önlerindeki soğuğu ve gürültüyü önlediğinden, odaların her köşesinden aynı derecede yararlanma olanağı verir.

ISI cam
sıcakı
içerde,

soğuğu
dışarda
tutar.

Cam Pazarlama A.Ş.

Valikonağı Cad. No. 73 Nişantaşı-İstanbul Tel: 46 80 27 (3 hat)

Cam Pazarlama A.Ş. bir Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. kuruluşudur.

Garanti sözü

**Yürürlükte olan en yüksek faizi
vermeyi garanti ediyoruz.**

Garanti'ye gelin, şartları siz seçin.

İster uzun, ister kısa vadeli tüm tasarruflarınız için;

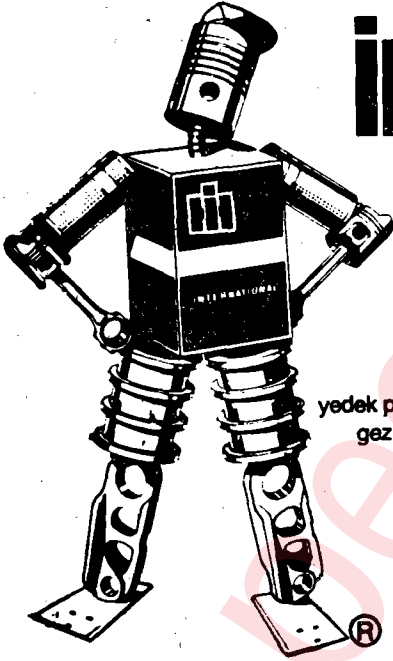
**Gelin şubelerimize,
yüksek kazanç yollarını
birlikte arayalım.**

**TÜRKİYE
GARANTİ
BANKASI**

Şoför Arkadaş, Çiftçi Kardeş

İTER ROBOT

**Orijinal yedek parçada
güvence demektir.**

International, orijinal parçada güvenceyi simgeleyen
yedek parça robotuyla, yurt sathına yayılan servis istasyonları ve
gezici servisleriyle her zaman, her yerde hizmette rakipsizdir.

International

imalatçı firma : **TOE**
TÜRK
OTOMOTİV
ENDÜSTRİLERİ A.Ş.
TOE ve MAT. Ordu Yardımlaşma Kurumu
(OYAK) iştirakidir.

TÜRKİYE GENEL DİSTRİBÜTÖRÜ

Büyükdere cad 4. Levent İstanbul
Tel: 686970 (10 hat) Telex: 26239 MAT TR

TEMPAŞ

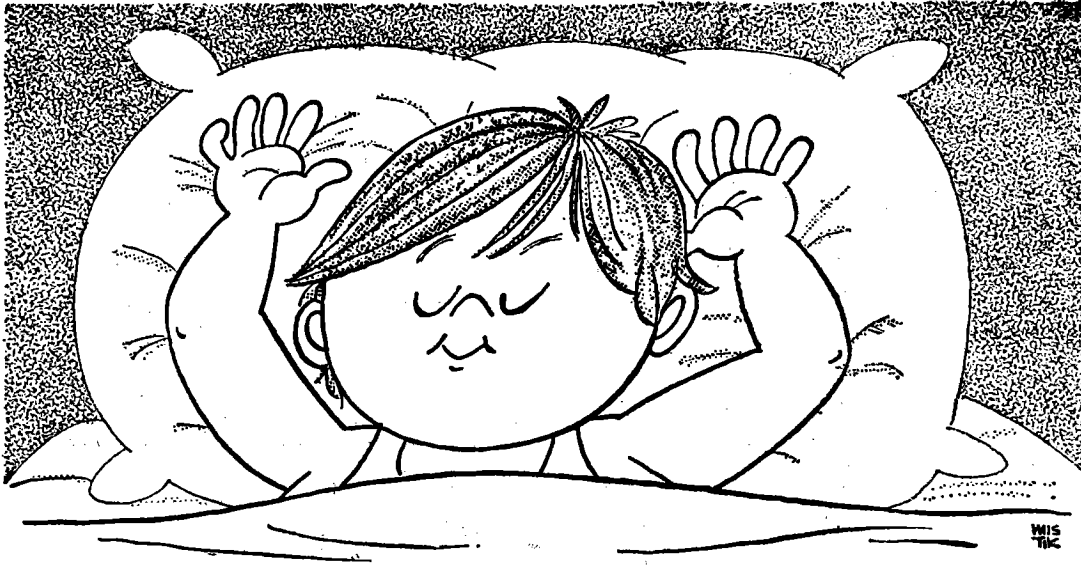

TESİSAT MALZEMELERİ PAZARLAMA A.Ş.

- o **BORUSAN SİYAH ve GALVENİZ BORULAR**
- o **VİTRA BANYO TAKIMLARI**
- o **ECA BATERİ ve SARI MAMÜLLERİ**
- o **ÇANAKKALE SER. DÜZ ve DESENLİ FAYANSLARI**
- o **KALEBODUR MAMÜLLERİ**
- o **GORBON IŞIL ÖZEL SERAMİK ve FAYANSLARI**
- o **SELENA HAZIR MUTFAK**
- o **THYSEN BRÜLÖR**
- o **WİLO ve PERFEKTA SİRKÜLASYON POMPA**
- o **ELEKTRİKLİ TERMOSİFONLAR**
- o **DÖKÜMAY MAMÜLLERİ**
- o **PİMAŞ PİS VE TEMİZ SU BORULARI**

Kasap Sok. No: 10 Hilmi Hak Hanı Esentepe - İSTANBUL

Tel: 67 55 02 - 67 55 03 - 67 55 04

**HAŞERELERE ETKİLİ,
KULLANIŞ EMNİYETİ
GÜNLÜK YAŞANTINIZIN
HER BÖLÜMÜNDE
KULLANABİLECEĞİNİZ
EV HAŞERELERİ İLACI**

AEROSOL SİS

HEKTAŞ TİCARET T.A.Ş.

Kemeraltı Cad. 84 Karaköy - İSTANBUL Tel. : 43 27 10 (5 Hat)

SİRKET MERKEZİ : Saraylı Bâğcı; BURSA
Tel: 15508-15504 Büro Ala-
tılık Cad. Tescim Bankası
İp Hanı Kat 1, Tel: 14459

İSTANBUL BÖRÖSÜ : Meniköyler Çap-
rı No. 3801 — 3802,
Atatürk Bulvarı,
Üsküdar, İstanbul
Tel . 22 95 78, 27 72 93

BELGE YAYINLARI

İKTİSAT DİZİSİ

- ☐ Azgelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme
Doç. Dr. Taner BERKSOY

- ☐ Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler
Fröbel/Heinrich/Kreye

Ek :
Türkiye'de Serbest Bölge Kurma Girişimleri
M. SÖNMEZ

- ☐ Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi
L. Rathnan

Ek :
Türkiye Üzerine Yazılar
Rosa Luxemburg

- ☐ Türkiye Ekonomisinde Bunalım 1980 Sonbaharından
1982'ye
M. SÖNMEZ

- ☐ Pinochet Diktatörlüğünde Şili Ekonomisi
(1973 — 1981)

**İsteme Adresi : Belge Yayınları Nuruosmanlıye Cad. Atasaray İşhanı
No. 406 - Cağaloğlu / İSTANBUL**

Dağıtım : Cennay, Özgür.

Ekonominin ihracata, İhracatcının ise Hisarbank'a ihtiyacı var.

- Hisarbank ihracatta uzman bankadır.
- İhracat kredisi verilir.
- İhracatçıya bilgi verilir.
- İhracatçıya pazarlamada yardımcı olunur.
- İhracatçıya nakliyede kolaylık sağlanır.
- İhracatçıya dış ülkelerde yol gösterilir.

**"İhracat sizden
kredisi bizden."**

HİSARBANK

"Kale gibi banka"